

Зміст

Вступ.....	2
Розділ I. Становище жінки в сім'ї та суспільстві пізньо середньовічної- ранньомодерної України.....	6
1.1 Загальна характеристика становище жінки в сім'ї	6
1.2 Становище жінки в Українському суспільстві.....	14
Розділ II. Становище шляхтянки , жінки-воячки та селянки в сім'ї та суспільстві пізньо середньовічної-ранньомодерної України.....	17
2.1 Становище жінки шляхтянки в сім'ї та суспільстві.....	17
2.2 Становище жінки-воячки в сім'ї та суспільстві.....	27
2.3 Становище жінки селянки в сім'ї та суспільстві пізньо середньовічної- ранньомодерної України.....	33
Розділ III Матріархатні уявлення в українській культурі.....	35
3.1 Жіноче начало в Українській ментальності.	35
3.2 Поява і розвиток гендерної рівності.....	44
Висновок.....	54
Список використаної літератури.....	56

ВСТУП

Актуальність теми. Побудова нової, вільної, незалежної України можлива лиш за умови поваги до власної історії, намагання її зрозуміти. Для цього ми повинні згадати основні історичні тенденції, факти, події, особистості та їх ролі в житті Батьківщини. Творення сучасної національної й державності й демократичного суспільства змушує нас повернутися у давнину і прослідкувати роль і становище жінки у суспільстві пізньосередньовічної-ранньомодерної України.

У цьому зв'язку велику наукову цінність, пізнавальне і практичне значення займає роль усіх прошарків українського суспільства.

Актуальність даної проблеми зумовлюється тим, що на цьому етапі розвитку української історіографії, як не дивно, основну нішу серед персоналій Середньовіччя – Ранньомодерного часу займають чоловіки. Може здатись на перший погляд, що основну роль у суспільному, політичному та культурному житті грали лише чоловіки, а жінки просто були засобом для продовження роду. Та, як ми розуміємо, все було зовсім не так, оскільки жінки також виділялися неабияким інтелектом, хитрістю, сміливістю, войовничістю та волелюбством. А це просто не змогло б не вплинути на становлення тодішнього і сучасного суспільства, його менталітету, його долі та історії.

Саме в Середньовіччі – Ранньомодерному часі ми помічаємо, як жінки починають діяти на політичній, суспільній та культурній арені в перехідний період європейської історії, коли багато країн зазнавало багато потрясінь, коли повільний, типовий для Середньовіччя – Ранньомодерного часу плин життя поступився місцем значному прискоренню у різних сферах людського співжиття. Оскільки жінки, як і чоловіки етнічних українських земель, за волею свого народу, вбирають у себе не лише дух епохи, а й масштабні прагнення, сподівання і віру, а й живлять та змінюють їх.

Актуальність даного наукового дослідження полягає також у тому, що попри всю широку роль жіноцтва в формуванні наших ментальності, культури та державності, окремі історики недооцінювали їх роль у суспільно-політичному житті України, в тодішніх державотворчих процесах та навіть в єднанні

українського народу. До того ж, для багатьох поняття «історія» різко асоціюється з чоловіками. Оскільки, під історією розуміють в основному значенні політичні події і діяння «державних мужів», які стояли над цими подіями. Частково, це правда, але варто згадувати і тих, хто був натхненниками, опорою і порадицями цих чоловіків. Таким чином, із вищевикладеного випливає, що наукове осмислення досвіду діяльності жіноцтва в суспільно-політичній історії України є винятково важливим і актуальним завданням української історичної науки. Посприяти його розв'язанню і покликана дана наукова праця. До того ж історія не обмежується тільки суспільно-політичним виміром. Зараз в Україні все більше говорять про історію ментальності, інтелектуальну, гендерну історію, історію дитинства, мікро- і психоісторію тощо. Серед цим історико-антропологічних напрямків історичної науки важливе місце займає жіноча історія.

Хронологічні рамки дослідження визначені його завданнями і охоплюють період від доби Пізносередньовіччя до Ранньомодерного часу. Оскільки саме цей період цікавить більшість пересічних громадян України, однак уявлення про нього в українців у край фрагментарні. Саме такий хронологічний підхід дозволяє виявити основні аспекти ролі жіноцтва для суспільного, політичного та культурного життя народу, що проживав на етнічних українських землях.

Історіографічний аналіз джерел та літератури: Основу джерельної бази складають різні матеріали періодики, довідкова література. Також важлива група джерел містить різні історичні публікації, які знаходяться в доступі на інтернет-сайтах. Авжеж, значний пласт становлять юридичні документи.

Розглядувану в цій роботі тематику у своїх дослідженнях зачіпали О. Левицький [1], М. Грушевський [2], В. Ключевський [30], К. Єрусалимський [15], І. Ворончук [18] та інші. Проте, стан розробки даної тематики мало розвинений, не дивлячись на досить широку джерельну базу.

Мета та завдання праці. Виходячи з актуальності теми, спираючись на досягнення української та частково зарубіжної історіографії у дослідженні ролі і становища українського жіноцтва, враховуючи недостатню наукову розробку,

було поставлено за **мету**: на основі комплексного і об'єктивного аналізу поглибити дослідження і зробити науково обґрунтовані висновки щодо становища і ролі жіноцтва в сімейному, соціальному житті України, визначити внесок жіноцтва у різні віхи життя народу, при цьому з'ясувати їх значення для вказаних процесів та встановити основні аспекти, важливі для сучасного розвитку не тільки української історіографії, а й взагалі відродження української нації і держави. Також ґрунтуючись на тому, що жіноче начало в усіх проявах соціального є цільним, єднальним, перетворюючим, таким, що дає і зберігає життя, «основи» людського буття, культури, знання, простежимо еволюцію його перетворювальної дії в контексті української національної традиції.

Метою продиктовано **основні завдання**, які необхідно розв'язати у процесі дослідження даної наукової проблеми:

- Проаналізувати основні документи та історіографію, що стосуються нашої тематики;
- Визначити основну роль і становище жінки в Середньовіччі – Ранньомодерному часі на території сучасних українських земель;
- Розвіяти міфи про відношення до жінки;
- Розповісти про культуру гендерних відносин в Україні через призму різноманітних суспільних класів, що існували на території України.
- Розкрити правове становище жінки;
- Показати те, що жінка була наділена не лише репродуктивною роллю.

Об'єктом дослідження є роль і становище жіноцтва від пізнього Середньовіччя до кінця XVI століття (Ранньомодерного часу) в суспільному, економічному і політичному житті України та їх діяльність у вищесказаних аспектах.

Предмет дослідження — умови, закономірності та специфіка існування й впливу жіноцтва на різні аспекти життя українського суспільства пізнього Середньовіччя – Ранньомодерного часу.

Методологічною основою праці слугували провідні принципи діалектики наукового пізнання: об'єктивності й історизму, що базуються на прикладі

історіографії і документів, які дають змогу всебічно проаналізувати діяльність жіноцтва, що проживало на території України.

Дослідження здійснено на основі таких **методів**: історико-хронологічний, проблемний, аналітичний та порівняльний методи розгляду досліджуваного матеріалу.

Теоретичне значення праці полягає у комплексному вивченні ролі і становища українських жінок пізнього Середньовіччя – Ранньомодерного часу. Ми пропонуємо власне бачення проблем: ролі правового і соціального статусу українського жіноцтва і вплив цих факторів на їхнє життя;

Теоретичне значення праці полягає і в тому, щоб показати, що як чоловіки, так і жінки були творцями історії і учасниками громадсько-політичного, сімейного та суспільного життя.

Практична цінність визначається з'ясуванням ролі і становища українського жіноцтва в суспільному, сімейному, політичному та економічному житті нашого народу, що сприятиме поглибленню вивчення їх історії та використання в умовах національного відродження.

Структура запропонованого дослідження визначена метою і завданнями, складається із вступу, трьох розділів і списку використаної літератури.

Розділ I. Становище жінки Шляхтянки в сім'ї та суспільстві пізньо середньовічної-ранньомодерної України.

1.1 Загальна характеристика жінки в сім'ї.

Впродовж XIV — XVIII ст. сім'я в Україні, як і в усіх тоді навколишніх сусідніх країнах, залишалась патріархальною. Головою сім'ї, отже, мав бути чоловік, якому жінка зобов'язана була бути вірною і слухняною, в усьому покірною. Жінка була наче напівповноправною особою, що весь час перебувала під чиеюсь опікою: доки не вийде заміж — нею опікувалися батьки, чи, якщо вони помирали, найближчі родичі, а коли дівчина виходила заміж, переходила під опіку свого чоловіка. Жінка повдовіє — у неї та її дітей мали з'явитися й нові опікуни — "нарочиті". Таке безправне, на перший погляд, соціальне становище жінки узаконювалося спеціальними настановами Литовського статуту, які застерігали, що дівчина, яка посміє вийти заміж "без волі отцовської і матчиної", а дівчина-сирота — без волі родичів-опікунів, позбавлялася права на одержання приданого і втрачала, якщо дівчина з заможної сім'ї, спадкове майно. Те саме чекало дівчину (чи удову) з вищих станів суспільства, яка вирішувала вийти заміж: за людину "простого стану": тоді й діти її, коли народяться, ставали людьми "простого стану. Правда, Статут також зазначав, що "простої породи" дівчина, коли вийде за шляхтича, одержує шляхетство.

Проте, як свідчать тогочасні документи, в реальному житті, у колі сім'ї українська жінка займала порівняно високе і навіть самостійне становище. Той самий Литовський статут, з одного боку, обмежував громадянські права жінки, а з другого — визнавав за нею всі особисті права. Визначний історик Орест Левицький підкреслював, спираючись на документи, що жінка вищих станів мала необмежене право купувати й продавати рухоме й нерухоме майно; вона вступала в юридичні зобов'язання; вела судові позови, нерідко добре знала Статут та інші закони, особисто з'являлася в суд і виступала в залі судових засідань, не поступаючись чоловікам у знанні тонкощів судової казуїстики. Коли жінка виходила заміж, то брала прізвище чоловіка, а могла зберігати і своє, й

нерідко в документах заміжні жінки підписувалися лише своїм дівочим прізвищем .

Окремі жінки вищих станів одержували добру освіту, та й серед міщанок було багато письменних . Павло Алеппський, вперше ступивши на українську землю у Рашкові на Дністрі (1654), одразу зауважив велику культурність українського народу: "Починаючи цим містом, себто по всій козацькій землі, ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їхні жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях" . "В козацькому краю, — писав Павло Алеппський, — у кожному місті і селі побудовані дома для бідних і сиріт. Хто туди ходить, дає їм милостиню, — не так, як у Молдовським або Волоським краю, де вони юрбою ходять по церквах і не дають людям молитися" .

Серед українських жінок були свої просвітительки, меценатки культури. Так, княжна Софія Михайлівна Чорторийська, яка була жінкою хорунжого Волинського Вацлава Боговита, сприяла заснуванню в своєму маєтку, містечку Рохманові, друкарні, фінансувала переклади книжок. 1619 р. тут було надруковане "Учительне Євангеліє" Кирила Транквіліона-Ставровецького, в присвяті якого говориться, що багато з євангельських і апостольських "бесѣд преложила зъ грецкого языка на словенскій старанямъ, промысломъ и коштомъ своимъ" княжна Чорторийська Софія . Варто нагадати таких активних жінок, як фундаторка Київської братської школи Галшка Гулевичівна і — зовсім в іншому плані — Анна-Алоїза Ходкевич, сумно уславлена насаджуванням католицизму.

Із документів відомо, що жінки з багатих магнатських родин, а також козацької військової старшини інколи втручалися в політичні та військові справи. Деякі з них виявляли такий войовничий характер, що судова тяганина, поширена в тогочасному суспільстві, їх уже не задовольняла, і вони вирішували свої проблеми збройними сутичками із сусідами, особисто очолюючи військові загони .

Військова організація Запорозької Січі не дозволяла перебувати там жінкам. Січові козаки були людьми нежонатими або такими, які порвали шлюбні пута. Різко відмінним був стан сімейних козаків. Їх також допускали на Запорожжя, але вони не сміли жити в Січі, а лише на відстані від неї, у запорозьких степах і слободах, зимівниках і бурдюгах, де займалися хліборобством, скотарством, торгівлею, ремеслами й промислами. Звалися вони не лицарями й товаришами, а підданими чи посполитими січових козаків, "зимівниками", "сиднями", "гніздюками" .

Документи, передусім приватне листування, свідчать про те, що жінки заможних козаків, полкової старшини у час довгої відсутності своїх чоловіків у справах служби неодноразово брали у свої владні руки велике і складне господарство. Ще більші сімейні та господарські обов'язки лягали на плечі простих жінок, думки і клопоти яких залишилися поза історичними документами, проте збереглися у народній творчості. В українських народних прислів'ях та приказках про добру, вірну дружину зафіксовано повагу до жінки, до її розуму, визнання її особливого становища в українській сім'ї: "Найкраща і найліпша спілка — то муж і жінка", "З доброю дружиною горе не горе, а щастя вдвоє", "Ніхто так не догляне, як вірна дружина", "Нема ліпшого друга, як вірна супруга", "Нема цвіту білішого за ожиньку, нема роду милішого над дружиньку", "Без жінки так, як без ума", "Без жінки — як без рук", "Все тільки до часу, а жінка до смерті", "В хаті жінка три кути держить, муж четвертий". І навпаки, горе тій сім'ї, чоловікові, котрий "попався в лихі руки невірній дружині".

Закон охороняв життя, здоров'я, честь і особисту недоторканість жінки. За статтями Литовського статуту "нав'язка" за поранення жінки і "головщина" за її вбивство (штраф і ув'язнення) стягувалися в такому ж обсязі, як за чоловіків — "совито" (подвійно). Причому це положення поширювалося не тільки на шляхтянок, а й на жінок "простого стану" . За зґвалтування жінки призначалося найвище покарання — кара "на горло". Як свідчать судові справи тих часів, у кожному конкретному випадку судді дуже серйозно підходили до цього питання,

нерідко виносили і найсуворіші вироки. Якщо ж жінка виявляла бажання одружитися з гвалтівником, то суд вважав своє попереднє рішення недійсним. Звільнення шлюбом засудженого на смерть було ремінісценцією однієї з давніх звичаєвих форм укладення шлюбу.

Таку шлюбну "інтерцизу" (угоду) вніс у актову книгу 1627 р. міщанин із міста Бродів, видаючи свою доньку заміж. Аналогічні шлюбні угоди часто вносилися у актові книги для ствердження. З цього та інших подібних документів видно, що придане складало частину сімейного майна, яке виділялося доньці, коли вона виходила заміж. Дівчина, що одержала від батьків придане, за законом вже не могла претендувати на спадщину по батькові. Проте, як виявляється із наведеної "постанови", в деяких місцевостях України батьківська спадщина могла розподілятися між усіма дітьми, в тому числі й між доньками, частки з якої вони одержували або після одруження всіх дітей у сім'ї, або ж тільки після смерті батька.

Так, Перший і Другий Литовські статuti визначали віком громадянського повноліття для чоловіків — вісімнадцять, а для дівчат — п'ятнадцять років, а Третій Статут знижує повноліття для дівчат до тринадцяти років. Про дуже ранні шлюби, коли дівчата виходили заміж у 10 — 11 років, згадує, зокрема Ян Ласицький. Його повідомлення, очевидно, більше стосується одного із пережитків давньої традиції — так званих змовин малолітніх, коли батьки зісватували своїх неповнолітніх дітей з перспективою їхнього майбутнього одруження, укладаючи при цьому формальні договори. Іноді такі змовини завершувалися вінчанням. Проте найголовнішим юридично-звичаєвим актом, який скріплював шлюб, було тільки весілля "з піснями й танцями", яке остаточно й узаконювало подружжя в очах громади. До кінця XVI ст. звичай цей майже повністю зникає, однак релікти його ще довго зберігалися і в наступних століттях.

Придане сільської дівчини звичайно складали особисті речі, постіль, одяг, посуд, предмети домашнього господарства (так звана виправа, як це записувалося в документи — докладний реєстр усього, що давали за донькою батьки). У придане

дочці, відповідно до заможності батьків, давали також худобу, гроші ("готовизну") та земельний наділ. У заможних сім'ях міщан, багатих козаків, шляхти та магнатів у перелік виправи входили й коштовні прикраси з золота та срібла, разки з перлами, "клейноти" (перстені з коштовним камінням), срібний, мідний та олов'яний посуд, дорогий одяг, білизна, хутра, кінні екіпажі, худоба і т. д., а також "челядь невольна". Придане давалося і грошима — власне "посаг", або "готовизна".

Так, наприклад, в одному з документів актової книги Житомирського міського уряду (кінець XVI ст.) записано, що мати, вдова, видаючи заміж дочку, "дала і дарувала ... гроші готовіє коп двестє, золото, сребро, коні, шати (одяг), цину, мідь і інший всякий суд домовий (олов'яний, мідний та інший кухонний посуд) і вшелякоє домовство" (інші речі для дому). Цінність посагу, звичайно, залежала від майнового становища батьків нареченої. Спадкові (батьківські) маєтки і цінності — для вищих станів суспільства, а для селян "посполитих" — земля, хата, повинні були залишатися в руках спадкоємців — синів, однак, як показують документи, траплялося, коли через відсутність грошей у придане записувалася нерухома власність із родових батьківських земель.

Материні землі доньки і сини наслідували у рівних частинах. Із батькових доньки, скільки б їх не було в сім'ї, одержували придане різними речами і грошима на суму, що становила вартість чверті батьківського майна. Коли в сім'ї не було синів, дочки одержували в спадок і батьківську частину майна. Після смерті батька обов'язок давати за дочками придане покладалася на їхніх братів, причому придане, яке призначалося братами під час змовин, за вартістю повинно було дорівнювати приданому, яке одержали сестри, що вийшли заміж ще за життя батька.

За звичаями того часу придане, яке приносила жінка в сім'ю і яке передавав тесть зятеві у день весілля, розглядалося як матеріальна підстава для створення нової сім'ї. Поки існував шлюб, ним спільно користувалося подружжя. Як тільки шлюб переставав існувати — внаслідок смерті чоловіка або через розлучення — придане повністю підлягало поверненню жінці, яке пізніше успадковували її діти

або вона заповідала тому, кому хотіла. На випадок смерті жінки, що не мала дітей, її придане поверталось у її рід і розподілялося між братами, якщо вони були.

Особливим інститутом сімейношлюбного права в Україні (а також у Польщі, Литві та Білорусі) був інститут віна. За збереженим прадавнім звичаєм, який пізніше узаконив Литовський статут, наречений перед весіллям видавав своїй нареченій так званий віновий запис. У побуті це називалося "вінувати жінку або "оправити віно". Було це обдаруванням молодої молодим. Віно встановлювалося спеціальними записами — "листами віновними" або "оправними" — юридичними документами, які вносилися в гродські та земські актові книги "для вічної пам'яті" — це називалося "записати віно". Величина віна встановлювалася в передшлюбній інтерцизі (угоді), про що домовлялися обидві сторони під час змовин. Метою віна було майнове забезпечення жінки на випадок смерті чоловіка. Вінована жінка в майновому відношенні ставала досить незалежною, могла вільно розпоряджатися своїм віном як за життя чоловіка, так і після його смерті, до того часу, поки його спадкоємці не виплачували їй всю суму, визначену у віновному записі. Як правило, складалося віно з двох рівних частин. Перша служила забезпеченням-гарантом цілісності і недоторканності суми приданого, одержаного чоловіком від батька жінки, друга — тієї самої вартості, і називали її "привінок". Сумарно віно становило звичайно подвійну вартість приданого. Тому зрозуміло, що інститут віна, як і придане, обумовлював шлюби людей, рівних у соціальному та майновому відношенні. Синів, коли вони одружувалися, батьки повинні були вивінувати. За нормами звичаєвого права, неодружених синів батьки не вінували, і вони не могли жити окремо від батьків. Якщо в сім'ї було декілька синів, то одружувався спочатку старший син, а вже потім молодші. Це стосувалося і сестер. Записували віно на частині майна чоловіка. "Оправу віна" можна було зробити тільки на третині майна чоловіка. Земля, на яку був зроблений віновний запис, називалася "вінною". Придане, віно з привінком після смерті чоловіка переходило до рук удови і вважалося її власністю. Це застерігалось у віновних листах. Привінок

розглядався як дар, а не як належне, і записувався тільки тим жінкам, які вперше йшли до шлюбу. Привінок був платою, своєрідним визнанням цнотливості дівчини, яка зуміла зберегти до весілля свій "вінок". В одному з віновних записів (1559) чоловік пише, що "за її (жінки) учтиве до мене ставлення записав їй (віно) совито (подвійно)". За інституціями звичаєвого права, докладно регламентованими у всіх трьох редакціях Литовського статуту, невінована жінка на випадок смерті чоловіка позбавлялася права вимагати повернення свого приданого. Проте якщо вона була шляхтянкою, то діти або родичі (тобто спадкоємці по чоловікові) повинні були дати "за вінець 30 коп правних", якщо вдова знову виходила заміж. Оскільки метою віна було майнове забезпечення жінки на випадок смерті чоловіка, вінне майно, як і придане, не відповідало за борги чоловіка, і його кредитори, що підкреслював Третій Литовський статут, не могли позбавити вдову цього майна, якщо запис боргів не передував оформленню віна.

У містах майнові відносини подружжя регулювалися, з одного боку, Магдебурзьким правом, яке передбачало майнову незалежність подружжя, а з другого — Хелмінським, яке визначало їх майнову спільність. За Хелмінським правом, майно подружжя об'єднувалося в одне ціле, яким розпоряджався чоловік, для чого не треба було згоди жінки. Після смерті одного з подружжя спільне майно ділилося на дві рівні частини. Одну одержував один із подружжя, другу — спадкоємці. Система майнової спільності відповідала потребам торгівлі, борги повинні були сплачуватися із спільного майна, куди включалося і особисте майно, і віно жінки. В гродських актових книгах збереглися відповідні записи. Коли, наприклад, паволоцький лихвар "з правом своїм", як сказано в документі, пред'явив братові та жінці померлого документ із записом грошової позики, вони зобов'язалися перед возним Житомирського міського уряду виплатити борги брата і чоловіка. Отже, в даному випадку сплата боргів покладалася не тільки на родичів, а й на жінку померлого.

У той час як у Московській державі ще 1688 р. царським указом було наказано за борги "выдавать мужей с женами, а жен с мужьями", то в Литовському

князівстві вже у XVI ст. існувала норма, за якою "не має ніхто за нічий учинок терпіти, ані... не жона за мужа, ані муж за жону, тільки кожен сам за свій виступ має терпіти". І тому навіть у разі конфіскації маєтків за державну зраду, коли й малолітні діти зрадників позбавлялися батьківського майна, їхні жінки, які не брали участі у злочинах чоловіків, зберігали за собою свої маєтки, а також віно, "перед учинком тієї зради їм від чоловіків їхніх записане" .

Звичай видачі женихом віна існував на Русі з давніх часів. Проте якщо тоді віно було своєрідним викупом, платою за молоду і видавалося не їй особисто, а її рідним, то пізніше воно набуло характеру забезпечення заміжньої жінки і передавалось в її особисте користування. З таким характером звичай видачі віна проіснував в Україні аж до скасування Литовського статуту московським урядом. Цікаво також, що придане, яке видавалось за молодою, довго зберігало давньоруську назву "віно", а з XVI ст. у документах все частіше з'являється термін "посаг".

1.2 Становище жінки в Українському суспільстві.

Сьогодні у світі одним з найактуальніших питань в сфері захисту прав людини є питання, щодо становища жінки в суспільстві. В Україні цьому питанню приділяється дуже багато уваги але не зважаючи на всі зусилля органів державної влади, ситуація і досі залишається повністю не вирішеною. Так вже історично склалося, що українська жінка в усі часи виконувала здебільшого роль господині дому та займалася вихованням дітей, а тому, звичайно ж, ніякого відношення до суспільної, громадської праці не мала. Це ж і стосується місця української жінки в політиці. Так, наприклад, одним з положень комуністичної ідеології емансипації жінок було масове залучення жінок в оплачувану трудову сферу поза домашньої працею. Протягом всього радянського періоду високий рівень зайнятості жінок в народному господарстві подавався як показник емансипації та досягнень соціалізму. Становище жінок було дуже тяжким, на підтвердження цього можна навести той факт, що після народження дитини у дуже короткі строки жінки вимушені були виходити на роботу та працювати як всі. Щодо місця жінки в політиці, то безперечно панівне становище займали чоловіки і ні про яку гендерну рівність не йшлося. Перетворення, що відбуваються у соціальній сфері українського суспільства вже значно покращили становище жінки але необхідно вказати і на те, що всі ініціативи які спрямовані на поліпшення становища жінки в українському суспільстві натикаються на перепони минулого. На щастя, згодом ситуація почала дещо змінюватись і роль жінки в суспільстві вже не обмежувалась роллю, виключно, господині дому.

В сучасній Україні, правам жінок приділяється значно більше уваги але все одно, ще є певні питання які необхідно вирішити. Основний Закон держави – Конституція, містить норми, які дають певні гарантії жінкам. Так, ст.24 Конституція України зазначає: громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується

: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами, щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною та моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам та матерям. Українське законодавство гарантує жінкам рівні права й умови праці, рівну її оплату, рівні можливості для самореалізації в усіх сферах громадського життя. На практиці Україна робить надто уповільнені кроки до цієї задекларованої мети, так як насправді ці норми не завжди виконуються. Значна кількість законів, прийнятих Верховною Радою України, мають прогресивний зміст і спрямовані на створення такого правового середовища, яке сприятиме подоланню існуючих проблем та утвердженню гендерної рівності але ці норми не завжди виконуються і цей факт дає можливість стверджувати, що жінка в Україні є однією з найменш захищених верств населення. Слід зазначити, що важливим кроком у регулюванні праці жінок є те, що Україна ратифікувала Конвенцію ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок"

. Але фактично законодавство України обходить рекомендації Конвенції ООН. Економічна ситуація в Україні характеризується негативними показниками. Причому понад усе в цій ситуації страждають саме жінки. Відомо, що в Україні безробіття має жіноче обличчя. І треба відзначити, що держава в сучасних умовах не приділяє достатньої уваги вирішенню головних проблем жіноцтва взагалі та молодого жіноцтва зокрема. На сьогодні, основними видами дискримінації жінок є зниження розміру заробітної плати в порівнянні з заробітною платнею, що надається чоловікам; невмотивована відмова у прийнятті на роботу жінок віком від 45 – 55 років; незахищеність такої категорії жінок як молоді мами і т. д. Ще однією скритою формою дискримінації жінок, що розповсюджується серед роботодавців, є дискримінація на основі сімейного стану жінок. В даній ситуації мова йде про жінок які не перебувають у шлюбі

або жінки, що тільки-но одружились. Як бачимо, невирішених проблем є багато. І залежно від того, наскільки буде вдосконалено законодавство України, щодо захисту прав жінок та на скільки ефективно буде реалізовано державну політику, щодо захисту цієї вразливої групи населення, настільки буде підвищено статус української жінки у суспільстві.

Поруч з необхідністю законодавчого забезпечення рівних прав жінок та чоловіків не менш важливим є рівень усвідомлення цієї проблеми як найширшим колом громадян у суспільстві. Громадська думка та стереотипи пересічних громадян щодо соціальних ролей жінки у суспільстві певною мірою відображають ситуацію, що склалася. Для того, щоб ситуація в Україні докорінно змінилась, поряд із заходами які застосовуються органами державної влади необхідно змінити традиційні уявлення та стереотипи, що існують у свідомості людей, особливо відносно прийнятих у суспільстві поглядів стосовно соціальних ролей жінок та чоловіків.

Розділ II. Становище шляхтянки та жінки-воячки в сім'ї та суспільстві пізньо середньовічної-ранньомодерної України.

2.1 Становище жінки Шляхтянки в сім'ї та суспільстві.

На даному етапі розвитку української історії, спеціальних порівняльних студій, присвячених аналізу становища жінки в середовищі української шляхти, не проводилося, проте дослідники, порушуючи це питання, оцінюють його досить по-різному. Як вважав Орест Левицький, «південноруська жінка XVI століття користувалася широкою свободою і незалежністю, майже не поступаючись у повноті своїх прав чоловікові» [1]. Він навіть обстоював повну дієздатність шляхтянки щодо відчуження і придбання маєтності, ведення судових справ тощо. М. Владимирський-Буданов, навпаки, констатував сильну владу чоловіка над дружиною в XVI столітті, хоча й наголошував, що реальне співвідношення влади в родині, як і обсяг майнових прав, контролювалися не формальними приписами закону, а реальною ситуацією [2]. Сучасна дослідниця Ірина Ворончук взагалі змальовує картину, перед якою не ставиться в порівняння навіть жінки мусульманського світу з його гендерним переважанням чоловіків у сімейних та соціальних справах. Так, вона твердить, що «абсолютна» влада, яку мав чоловік у шляхетській родині XVI–XVII століть над домочадцями, «в умовах усталених віками патріархальних порядків маскулінного світу призводила до справжньої агресії чоловіків у подружніх відносинах та родинному колі» [3]. А ось Наталя Старченко на основі аналізу актового матеріалу дійшла такого висновку: «Повсякденні практики звично перебували в діапазоні від визнання за жінкою ролі партнера до обмеження її дієздатності певними стереотипами, дискримінаційними рамками і залежали від розмаїття обставин — матеріального забезпечення жінки, суспільної ваги її родини тощо, обтяжених суб'єктивним фактором — почуттями між акторами і емоціями в ході життєвих виборів» [2].

16-19

І мабуть суспільне становище шляхтянки в Україні у період пізнього Середньовіччя — ранньомодерного часу, не було настільки важким та

безпросвітним, яким змальовує його І. Ворончук. Тут слід зазначити, що, досліджуючи культуру української шляхетської верстви, варто розглядати її не тільки в рамках зазначеної соціальної групи багатостічної Речі Посполитої, а й не забувати за загальноєтнічні риси, що пронизують культурні традиції всіх соціальних верств того чи іншого — в нашому випадку українського — народу. А як прийнято вважати, для українців є характерною риса високого суспільного становища жінки.

Безумовно, українське суспільство пізньосередньовічного – ранньомодерного часу було частиною тодішнього європейського суспільства (зокрема, регіону Центрально-східної Європи), у якому загалом керівну роль грали чоловіки. Та водночас, ми можемо помітити тенденцію високого суспільного становища жінки [4]. Одним з останніх таких проявів у XVII столітті було сватання дівчат до парубків, яке описав Гійом де Боплан. Цей приклад був доволі поширеним, і навіть хрестоматійним. Хоча, загалом, висока роль жінок у соціальному житті жінок не тільки шляхтянок, а й інших верств, спостерігалась у тодішньому суспільстві і навіть дійшла до нашого і продовжує набирати обертів.

Так відомо, що цехові ремісники українських міст дозволяли вступати в свої корпорації жінкам, а саме дочкам і вдовам майстрів, тому що це було очевидно, коли в родині не було кому з чоловіків продовжити сімейну справу. Така практика існувала в ряді ремесел, зокрема там, де трудові операції не передбачали застосування великої фізичної сили (хлібопекарні, ткачі, кравці та ін.). Цього не спостерігалось в інших країнах Європи. Часом, хоч і рідко, ремісничі цехи складалися виключно з жінок. Наприклад, такі цехи рідко, але зустрічались на Чернігівщині. Він об'єднував бубличниць і нічим не відрізнявся від ремісничих корпорацій, що складалися з чоловіків, проте посадові особи в ньому обиралися з чоловіків майстринь, які входили до цеху [5]. Для вагітних жінок-майстринь у ремісничих об'єднаннях існувала низка пільг, наприклад вони звільнялися від виплати регулярних платежів в скарбницю цеху [6].

У джерелах повідомляється також про те, як під час Хмельниччини сестра полковника Донця, чарівниця, гарцювала під час боїв на коні поруч із братом [7].

Також відомо, що в загонах карпатських опришків молодих чоловіків нерідко супроводжували їхні жінки [8].

Досить високе становище жінки-шляхтянки в Україні визнавалося на найвищому рівні і проявлялося вже в тому, що феодалське надання сюзерена васалові стосувалося не лише останнього особисто (а з перетворенням землеволодіння на спадкове — і його синів), а й його дружини, про що робився відповідний запис у дарчій грамоті. Такий запис, наприклад, є у грамоті 1407 р, що оформлювала надання великим князем Вітовтом кількох сіл у Володимирському і Луцькому повітах своєму служебникові Іллі В'ячковичу [9]. Так само у 1495 р. великий князь Олександр надав землю, став і млин на річці Мухавці у Берестейському повіті писареві і намісникові жизморському Федькові Янушкевичу, «його жоні, його дітям і їх нащадкам» [9].

Дослідники відзначають, що у Європі, зокрема Польщі, правові норми в добу Середньовіччя з часом еволюціонували в бік обмеження жіночих свобод, що особливо проявилось в епоху Ренесансу, література якого одночасно з проголошенням вибраних чеснот жінки, «подекуди ставила під сумнів її людську природу». Останнє відбувалося під впливом католицького кліру і письменників-моралістів. Проповідники, як зазначають дослідники, «демонізували жінку, бачачи в ній знаряддя в руках диявола, з допомогою якого він намагається згубити людину, тобто чоловіка» [10]. І хоч ці слова стосуються XVIII ст., вони й великою мірою справедливі й відносно пізніших часів. При цьому слід пам'ятати, що такий погляд на жінку формувався саме католицьким кліром, представники якого, у зв'язку з традицією цілібату, постійно завдавали спокуси «плотського гріха», що посилювало їхню ненависть до осіб протилежної статті. Звідси й ставлення до жінок, як до нижчих істот. «Жінка, — зазначає польський дослідник початку XX ст. Я. Бистронь, стосовно досліджуваної епохи, — могла мати власний маєток, але власної волі вона мати не могла» (хоча, за його ж спостереженнями, жінкам нерідко вдавалося обмежити владу чоловіка). Щоправда, під кінець досліджуваного періоду у придворних колах з'явилися прояви емансипації жінки, як віяння модерних часів. Тут жінка почала грати роль

товаришки чоловіка, брала участь у світських розмовах, ініціювала забави; вона отримала більше свободи у спілкуванні з чоловіками. З королівського двору ці нові звичаї почали поширюватись поміж магнатами та заможнішою амбітною шляхтою. Проте українських земель, особливо рядового шляхетського загалу, вони практично не зачепили. Водночас і ставлення до жінки в шляхетській спільноті України, судячи з усього, було далеко не в усьому тотожним тому, яке спостерігалось на власне польських землях. Це зумовлювалося місцевими традиціями, особливостями життя українського прикордоння та відсутністю традицій цілібату в масі православного кліру.

Практика життя в Україні була дещо іншою, ніж у західноєвропейських країнах, і навіть на власне польських землях. Тут набагато міцніше трималися давні традиції, а на їх модифікацію впливали передовсім, очевидно, умови тутешнього суспільного життя і лише потім — нові віяння коронних земель. Жінка-шляхтянка в Україні одержувала спадок по батьках. Литовський статут загалом виключав дочок із числа спадкоємців родових маєтків, що впливало з колишнього порядку володіння земельною власністю під обов'язок військової служби. Проте дочки отримували посаг грошима й речами, що дорівнювала вартості четвертої частини маєтку. Якщо ж синів не було, то у всякому разі у XVI ст., дочки успадковували батьківські маєтки [1]. Крім того, дочки отримували «материзну» — спадок по матері, який не міг бути привласнений ніким, крім неї і її дітей. Ця власність виступала економічною основою жіночої незалежності (тією мірою, яка допускалася суспільством). Шляхтянка також успадковувала майно чоловіка у разі його заповідання їй, що було поширеним явищем. Наприклад, київський воєвода Роман-Олізар Волкевич, що володів великими земельними маєтками й іншими багатствами, у своєму заповіті, датованому 1450 р., відписує дружині Євдотії Загоровській села Козаринці, Кузьменце, Володіївці, Великі і Малі Перемушанці на Поділлі. Додатково зазначивши: «Обори, худобу, корови, вівці, корів по всіх селах дійних шістьсот і двадцять, а овець чотири тисячі, тії відказую дружині моїй, Євдокії» [9]. У середовищі боярства в часи існування службового землеволодіння в разі смерті чоловіка його

дружина теж володіла маєтком, зокрема до повноліття синів, які мали нести в подальшому службу, яку виконував колись їхній батько. Пізніше, після остаточного оформлення шляхетського стану й переходу землі у приватну власність шляхтичів, жінка в такому разі виступала безумовною власницею маєтку.

Чоловік-шляхтич часто дарував дружині рухоме й нерухоме майно. З волинських грамот кінця XVI століття дізнаємося, що часто чоловіки-шляхтичі дарували дружинам головне багатство — маєтки або їх частини, «зо всим на все то ест наперед з двором моим, и с полями дворными, и зов сими людми... и з их полями, зов сими синожатками, и зо всим грунтом» [11]. Такі дарування, як було прийнято в ті часи, робилися в присутності «приятелів»: «а при томъ были и того добре сведоми их милость панове а приятели мои». Тому шляхтянки, як правило, володіли тим чи іншим рухомим і нерухомим майном, одноосібними власницями якого виступали. Розпоряджалися вони ним теж на власний розсуд. Зокрема, шляхтянка могла дарувати свої маєтки чи їх частини чоловікові. Бувало і таке, що чоловік позичав у дружини гроші чи інше майно, одноосібною власницею яких вона була, як, наприклад, Федір Солтан у 1570 р.: «У малженкимоеи милое, пане Ганны Макаровны, позычил и взял есми в нее сто коп грошей...» [11].

Загалом, як зазначають дослідники, подружжя, зокрема, шляхетське, в досліджувану епоху обмінювалося дарами у чіткій відповідності величини дару-віддaru, яка б не порушувала майнового балансу чоловіка і дружини. Обмін дарами вельми архаїчний за походженням, взагалі характерний для середньовічної культури [12]. Причому, в разі випадку обміну дарами між подружжям дар-віддар передавався за принципом «служба-вдячність», що характерний для культури Середньовіччя, оскільки як дар дружини чоловікові, так і чоловіка дружині робився з причини «верные службы ее ку себе» [13]. Про становище української шляхтянки, зокрема в сім'ї, можна судити зі слів одного шляхтича, записаним в його тестаменті: «Вона мені милим товаришем, а не слугою була» [14].

Шляхтянки, виступаючи співвласницями маєтків, брали досить активну участь у господарських справах. Зокрема, в записах у гродських книгах про грошові позички одного шляхтича в іншого, віддачу частини маєтку в заставу за невивпачений борг тощо зазначалося, що це робили обоє з подружжя — чоловік і дружина. Судячи з цих книг, засвідчити віддачу боргу власними підписами мали обоє з подружжя.

Сучасний російський дослідник К. Єрусалимський дає характеристику княгині Марії Юріївні Гольшанській, першій дружині Андрія Курбського в Україні після його еміграції з Московії, чия поведінка є типовою для українських шляхтянок. «З уривчастих і неоднозначних свідчень джерел можна скласти складний портрет діяльної і енергійної жінки. Вступивши у третій шлюб (з А. Курбським) вона вирішила свої фінансові та майнові труднощі. Вона витіснила орендаря зі свого маєтку і вчинила над ним судову розправу. За підтримки Курбського вона продовжила боротьбу з «спадок Гольшанських». У неї — особливі слуги, своя канцелярія, доступ до документів, які зберігаються у канцелярії чоловіка. Вона ризикує якщо не життям, то чесним ім'ям, коли відважується на крадіжку (навіть якщо вилучення сімейних паперів з канцелярії чоловіка було прийняте ним за таку), а потім відмовляє чоловікові, коли той пропонує їй полюбовну угоду (коли їхній шлюб уже розпався). Вона таємно обмінюється листами й документами зі своїми дітьми, таємно від свого чоловіка розлучається з ним, підмовляє проти нього слуг, благоволяє до одного з його секретарів чи вступає з ним у любовний зв'язок (так і не доведений) і примушує тікати від пана. Вона влаштовує змову, коли її чоловік відправляється без її дозволу в родове володіння. Коли вона розуміє, що проти неї чоловік використовує в процесі служницю, вона повертає її свідчення проти нього самого й змушує його відступити. Вона відновлює процес і досягає в ньому нових успіхів майже через чотири роки після розлучення. Важливо, що дружина «московіта» не погодилась на роль безмовної і непомітної статистики в усій цій історії й сама брала активну участь у боротьбі за свої інтереси та інтереси дітей, не ставши в той же час пасивною виконавицею і їх волі» [15].

При цьому довгим, виснажливим і абсолютно незвичним для московита процесом розлучення, що включав тривалу судову тяганину, княгиня М. Гольшанська, судячи з усього, дуже посприяла скорому сходженню в могилу самого А. Курбського, який відповідно до російських звичаїв, не чекав від жінки такого опору, що перетворився на наступ. Водночас, сама вона, судячи з усього, почувалася під час описаної побутової війни і судових баталій абсолютно комфортно.

Доволі високе суспільне становище шляхтянки в Україні частенько виливалось в досить авантурні пригоди, тим більше, що проживання в умовах «окраїнного» прикордоння сприяло, судячи з усього, войовничості не тільки чоловіків, а й жінок. Так, з гродських книг кінця XVI – початку XVII ст. видно, що організаторами збройних шляхетських наїздів часто були не лише чоловіки, а й їхні дружини. Наприклад, наїзд 1583 р., який вчинив на маєток київського земського судді Йосипа Немирича в Черняхів пан Григорій Бутович, був зроблений «з направи Евги Раевны», його дружини [16].

Записи у громадських книгах про участь шляхтянок в організації наїздів бачимо вельми часто. Так, активними співорганізаторками наїздів 1611 р. у Київському воєводстві виступали: «малженка» пана Яна Ледуховського (ім'я не назване), дружина Стефана Лозки Гальшка Гулевичівна, жінка Семена Лудвиського Гася. Про безпосередні дії шляхтянок у ході таких нападів теж залишилися недвозначні свідчення. Наприклад, коли пан Криштоф Защинський 1611 р. напав на пана Андрія Скорульського, то тоді під час нападу «сама те(ж) п'ни Защи(н)ская волала, седечи на возе, на мужа свое(г)[о], а аби(и)те» [17]. За відсутності чоловіка, або ж коли жінка залишалася вдовою, вона сама частенько організовувала і керувала наїздами, грабунками і зведеннями між шляхетських рахунків. Наприклад, у книгах Житомирського гродського уряду зафіксовано факт пограбування в 1583 р. у дорозі Тетяни Маньківни Миколаєвої Ворониної її сусідкою Оксинею Сергіївною Єрмолиною. 1584 р. датується наїзд на пана Гнівоша Стрижевського, організований і керований зем'янкою Милохною

Останковою разом із дочкою Софією, яка, як бачимо, навчалась практичній войовничості у матері.

Становище жінки в суспільстві, особливо в середньовічно-ранньомодерні часи, не може бути охарактеризовано достатньо повно без розгляду її позиції в сім'ї. Шлюбіві й родині в шляхетському середовищі надавалося дуже великого значення. Родину розглядали як одну з підвалин культури, що відрізняло людей від тварин [18]. Поширеним було поняття про одвічну шлюбну приязнь, яка в шляхетському середовищі Речі Посполитої навіть ставилася вище за любов батьків і дітей. Важливим елементом, що змінював цю приязнь, було шанобливе ставлення до заміжньої жінки.

У шляхетській сім'ї все ж головою залишався чоловік, якому дружина зобов'язана залишатись вірною та слухняною, навіть покірною. «Жінка, — зазначають дослідники, — була наче напівповноправною особою, що весь час перебувала під чиеюсь опікою, доки не вийде заміж — нею опікувалися батьки, чи, якщо вони помирали, найближчі родичі, а коли дівчина виходила заміж, переходила під опіку свого чоловіка» [19]. Водночас, на практиці, особливо на землях України, як уже говорилося, жінка-шляхтянка у колі своєї сім'ї займала досить високе і навіть самостійне становище. І навряд чи опіка родичів над жінками, які здійснювали описані вище збройні наїзди на своїх сусідів, була дієвою. Гадаємо, вона була швидше номінальною. Життя «окраїнного» прикордоння «і тоді вже випередило цей патріархальний погляд на жінку, як напівправну істоту», а вона, у свою чергу, «мало рахувалася з ним» [1].

В основі шлюбу в шляхетському середовищі лежали здебільшого не почуття, а матеріальні розрахунки. Вважалося, що вибір партії слід було робити, беручи до уваги передусім матеріальний добробут і стану приналежність, — це мало на меті зміцнити в суспільстві становище тих, хто вступає до шлюбу. Але є відповідності, що нерідко брався до уваги і характер майбутнього партнера. Шлюбні стратегії шляхти, особливо її певних регіональних угруповань приводили до появи в таких спільнотах ендегамності чи тяжіння до неї.

І все ж, очевидно, досить часто основою шлюбу в шляхетському середовищі була взаємна приязнь, чи навіть кохання. При цьому, у вигіднішому становищі опинялись чоловіки, особливо багаті претенденти, в дівчат же часто згоди на шлюб взагалі не питали. Науковці, оцінюючи ступінь свободи шляхетської молоді при виборі шлюбного партнера, висловлюють різні погляди. Одні заявляють про повну відсутність свободи вибору і безумовне підкорення хлопців та дівчат волі родичів. Інші зазначають, що «негарним уважали ся силувати дітей до шлюбу й «правая любов і уподобанне» уважало ся властивою підставою супружеского союза, хоч би як часом не збочувала дійсність від сих ідеальних норм» [20].

Щодо звичаїв української шляхти пізньосередньовічно-ранньомодерного періоду не забороняли дошлюбного знайомства наречених і залицянь жениха. І це, судячи з усього, практикувалося більш чи менш широко. Про це довідуємося з одного запису 1624 р., де жених заявляє, що взяв собі наречену «за волею Божою и за учтивим стараннем моїм». У чому полягало це «старання» можна зрозуміти з іншого актового запису, який містить скаргу знехтуваного залицяльника, де говориться, що він, «стараючись себе о приятеля до стану святого малженського немалий кошт и утрату поднял, упоминки (подарунки) панне даючи и отсылаючи»[1].

Разом з тим, у житті тодішньої шляхетської, а особливо магнатської, верхівки, де укладення шлюбу зачіпало значні матеріальні інтереси, траплялися різні випадки, коли свобода при вступі в шлюб порушувалась. Прикметною в цьому плані є історія Гальшки, дочки князя Іллі Острозького, що була спадкоємицею величезних маєтностей. Її мати Беата з Костельця, на той час уже вдова, порушила попередню обіцянку видати дочку за князя Дмитра Сангушка. Це призвело до викрадення ним ще неповнолітньої Гальшки і вінчання Д. Сангушка з нею та втечі молодят до Чехії, де князь Дмитро був убитий.

Шлюбний вік мав тенденцію до збільшення, але завжди залишався досить раннім. У давньоруський період батьки одружували хлопчиків в 11 років, а дівчаток в 10 років, а то й раніше [1]. В XVI–XVII столітті становив 16–18 років,

оскільки існувала практика затримки дівчини на деякий час в пошуках кращого кандидата. Середній же шлюбний вік чоловіків становив 25–30 років — це було пов'язано із необхідністю отримання економічної незалежності [2].

Шляхетські традиції передбачали і повторне заміжжя жінки після смерті чоловіка. А таке було часто, бо жили фактично в умовах війни. У Другому і Третьому Литовських статутах ідеться про вдовця, який би «з двома або трома жонами дети мел» [1].

Отже, проаналізувавши вищеподані джерела. Можна зробити висновок, що для українських земель Середньовіччя та Ранньомодерного часу становище жінок було досить високим, їх поважали, керувались із їхньою думкою. Проте, бували, звісно, і винятки. А роль жінки у суспільному та побутовому житті часто прирівнювалася навіть до чоловічої.

2.2 Становлення жінки-воячки в сім'ї та суспільстві.

Жінкою-воїном або «поляницею» називали популярну героїню давньоруських епічних поем. Очевидно, що слово «поляниця» спільнокореневе зі словом «поле», і якщо комусь присуджували «поле», це означало, що на нього чекає змагання, двобій. Дослідник Д. М. Балашов відмічає: «Поляниці превідважні руського епосу — надзвичайно оригінальні. Це — степові воїтельки, вмілі вершниці й лучниці, разом із тим, після бою з героєм — дружини богатирів» [21]. Отже, героїня руських билин нагадує нам амазонку — горду жительку сарматських степів IV–II ст. до н. е.

З географічної точки зору, зрозуміло, що існує повна паралель, оскільки й амазонки, і полянки здійснювали свої подвиги в тому ж регіоні — нижнього Дону й району Азова. Як ми знаємо, міф про амазонок відображає важливий факт у соціальній історії донських й азовських племен у скіфський і сарматський періоди: домінування матріархальних форм родової організації. Можливість того, що матріархат був базисом соціальної організації в деяких протослав'янських племен й особливо антських, не слід скидати з рахунку. Якщо це так, то відносно незалежне становище жінки Київської Русі може бути пояснене, принаймні частково, як наслідок подібної традиції.

Попри те, що староруське суспільство належало до патріархального типу, жінці в ньому гарантувалися певні права. У першу чергу — це вергельд, символ соціальної цінності людини того часу. Крім того, спостерігалось принципове рівноправ'я в питаннях володіння власністю. Так звана материзна, тобто власність (земля, ліс, будинок, будови), передавалася чітко по материнській лінії й лише донькам. Чоловік міг лише з відома дружини брати в користування цю землю, але суворо відповідав за це. Статус жінки в українській сім'ї підтверджує старовинне українське слово «дружина» (до речі, це слово використовувалося й до чоловіків), тоді як слов'янське «жінка» означає — та, що «народжує. Дійсно, на відміну від Західної Європи і Росії, суспільне становище жінки і за часів Київської Русі, і в період козацтва (у XVI–XVII ст.) залежало не від статусу чоловіка, а від особистого добробуту. За Литовським статутом, жінка

успадковувала майно своєї родини нарівні з чоловіками. А в сім'ї мала право розпоряджатися власним приданим — материзною. Цікаво, що повноліття для українців наставало з 18 років, а для українок — з 15 років (а після 1588 року — з 13 років). Відтоді дівчина ставала повноправною господинею — присягала королеві, платила податки, користувалася всіма суспільними свободами. Коли жінка виходила заміж, то брала прізвище чоловіка, а могла зберігати й своє, і нерідко в документах заміжні жінки підписувалися лише своїм дівочим прізвищем.

Українська господиня займала рівноправне положення в сім'ї не лише завдяки праву на володіння майном. В українських народних прислів'ях та приказках про добру, вірну дружину зафіксовано повагу до жінки, до її розуму, визнання її особливого становища в українській сім'ї: «Найкраща і найліпша спілка — то муж і жінка», «З доброю дружиною горе не горе, а щастя вдвоє», «Ніхто так не догляне, як вірна дружина», «Нема ліпшого друга, як вірна супруга», «Нема цвіту білішого за ожиньку, нема роду милішого над дружиньку», «Без жінки так, як без ума», «Без жінки — як без рук», «Все тільки до часу, а жінка до смерті», «В хаті жінка три кути держить, муж четвертий». Чоловіки вважали нижче за власну гідність займатися домашніми справами й переважно займалися війною та землеробством. Утім, українки вважали справою честі зразковий побут, хоча й «чорніли» від роботи завчасно. Навіть церковні повчання проголошували пошану до жінки-матері «богоугодною» справою. До того ж українки часто володіли секретами народної медицини, яка мала насамперед профілактичний характер. Уміння лікувати передавало в руки жінці владу над хворобою й здоров'ям, отже, над життям і смертю, що також сприяло підвищенню її соціального статусу. До так званих знахарок зверталися з будь-якого приводу, у тому числі вони допомагали в любовних справах, лікували травами, відводили від домівки темні сили та знімали порчу.

Уже в Середні віки дуже багато жінок мали добру освіту, що також затверджувало їх високий статус у суспільстві. Архидиякон Павло Алепський, який у 1654 році проїжджав Україною, писав: «...По всій козацькій землі ми

помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їхні жінки та доньки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів» [26].

У рамках інституту шлюбу в Україні існувало таке унікальне для XVI–XVII століть явище, як розлучення (що докорінно відрізнялося від того, яке було прийняте в Московському князівстві). Незгоди, сварки в подружньому житті визнавалися цілком достатнім і досить звичним на той час мотивом для розлучення, що аж ніяк не вписувалося в канонічні рамки. Таких розлучень переважна більшість. Надзвичайно рідко, та все ж траплялися випадки, коли сім'я розпадалася з іншої причини. Такою причиною, наприклад, могла бути тяжка, тривала й невиліковна хвороба одного з подружжя — причина, яку визнавало ще давньоруське право. Порушення подружньої вірності, яке за канонічним правом могло бути причиною розлучення, відсутнє, однак, у переліку основних мотивів розірвання шлюбу серед подружніх пар XVI – XVII ст. За Статутом, як і в давньоруському праві, перелюбство вважалося особливо тяжким кримінальним злочином і каралося на смерть. Однак, слід зауважити, що суд залишав право останнього голосу за скривдженим із подружжя, який міг і пробачити своїй невірній половині; тоді рішення суду ставало умовним. При цьому судді керувалися нормами звичаєвого права, за якими, головною умовою розлучення визнавалася згода самого подружжя.

Як бачимо, основні причини, які призводили до розриву в сім'ї, мали передусім морально-етичний характер. У них відобразилися народні погляди на сім'ю як на союз рівноправних осіб, стосунки яких мають будуватися на взаємній повазі. Чималу роль тут відігравало традиційне ставлення до жінки не як до безправної істоти, а як до рівної чоловікові особи.

Французький інженер і картограф Гійом Левасер де Боплан у відомому «Описі України» подав цінні етнографічні відомості про народні звичаї українців, зокрема весільні — описи обрядів сватання, запрошення на весілля, самого весілля та післявесільних ритуалів. Особливу увагу привертає яскраво описаний Бопланом звичай висватування дівчиною за себе парубка: «...Тут, на відміну від

звичаїв і традицій інших народів, дівчина першою сватається до парубка, якого собі сподобала. Ось як це виглядає. Закохана дівчина йде до хати парубка, якого любить, у той час, коли сподівається застати вдома батька, матір і свого судженого. На порозі вітається словами: «Помагай біг» і звертається до хлопця, називаючи його по імені, та й каже: «Бачу з твого обличчя що ти людина добра, будеш дбайливим і любитимеш свою жінку. Сподіваюсь, що з тебе вийде добрий господар. Ці твої гарні якості змушують мене уклінно просити взяти мене за жінку». Далі вона говорить те саме батькові й матері, покійно просячи їхньої згоди на шлюб. А якщо дістає відмову, або якусь одговірку, що він надто молодий і ще не готовий женитися, то відповідає їм, що нікуди не піде звідси доти, доки він її не пошлюбить і вони не стануть жити разом. Промовивши це, дівчина наполягає на своєму і вперто відмовляється йти з хати, бо не одержала того, що їй належить по праву». Батьки парубка змушені погодитися на одруження, бо, як твердить автор «Опису України», «...бояться накликати на себе гнів Господній, щоб з ними не трапилося якогось страхітливого нещастя. Адже прогнати дівчину значило б зневажити увесь її рід, який затаїв би глибоку образу й неодмінно їм би за це помстився. А парубок, який бачить, як завзято дівчина бажає йому добра, відтепер починає дивитись на неї, як на свою майбутню володарку. Наполегливо просить у батьків дозволу її покохати. Ось як закохані дівчата в цьому краї влаштовують свою долю, змушуючи батьків і суджених виконати своє бажання» [22].

Наведений Бопланом звичай — яскравий артефакт матріархальної форми укладення шлюбу, який визнавався, очевидно, народним звичаєвим правом і продовжував побутування серед українців до кінця XIX ст.

У Запорізькій Січі система законів і звичаїв особливо регламентувала становище жінки. На території Січі жінок не було, але дружини козаків жили неподалік, у зимівниках і слободах. Постійна відсутність чоловіка-козака, що пішов на Січ, у похід або загинув, також сприяла формуванню в українській жінці незалежного характеру, високого авторитету та поваги в сім'ї. Тяжким злочином вважалась не тільки зрада, але й образа жінки. За блуд на Січі суворо карали. Історики

відмічають, що відсутністю постійного спілкування з жінками й пояснюється певна ідеалізація жіночого начала в Україні. Пошана до матері, до бабусі, до сестри, що мала місце й пропагувалася в сімейному вихованні, у хлопця — майбутнього козака — поступово переростала на пошану до дівчини, до майбутньої дружини. Такі поняття як Січ-мати, козацька шабля-мати уособлювали в собі ідеальну матір-заступницю. А серед православних святих домінувала жінка-мати — Богородиця. Отже, ймовірно, що звичай заборони появи жінки на Січі та пропагування безшлюбності серед запорожців був викликаний не зневагою до жінки, а навпаки — високою пошаною до неї та відповідальністю козака за свої чоловічі обов'язки перед дівчиною, дружиною, матір'ю.

Закон охороняв життя, здоров'я, честь та особисту недоторканість жінки. За статтями Литовського статуту «нав'язка» за поранення жінки і «головщина» за її вбивство (штраф і ув'язнення) стягувалися в такому ж обсязі, як за чоловіків — «совито» (подвійно). Причому це положення поширювалося не тільки на шляхтянок, а й на жінок «простого стану». За зґвалтування жінки призначалося найвище покарання — кара «на горло». Як свідчать судові справи тих часів, у кожному конкретному випадку судді дуже серйозно підходили до цього питання, нерідко виносили й найсуворіші вироки [26]. Переказують, що від шибениці, за козацьким звичаєм, можна було врятуватися, коли якась дівчина виявляла бажання вийти за злочинця заміж; на знак свого вибору вона накидала на голову засудженому свою хустку. У цьому випадку останній міг або згодитися на шлюб, і тоді вирок скасовувався, або не погодитися, і тоді засуджений страчувався.

На такому історичному підґрунті в мистецтві — літературі, музиці, живописі — формувалися неповторні образи українок. Наприклад, Марусі Чурай — у цьому образі з особливою силою проявилися вже згадувані нами прекрасні риси характеру української жінки. Дівчиною з легенди, українською Сафо називають Марусю Чурай, бо вважають її авторкою багатьох народних пісень, зокрема: «За світ встали козаченьки...», «Ой не ходи, Грицю...», «В кінці греблі шумлять верби...» та інших. Не пробачивши зради, дівчина-пісенниця отруїла невірного

коханого й була засуджена до страти. Завдяки її яскравому таланту, її пісням, з якими йшли на війну козаки, Марусю було помилувано самим гетьманом Богданом Хмельницьким.

У матеріалах Центру Народознавства «Козак Мамай» наводиться такий варіант тексту універсалу: «Полковникові Мартину Пушкареві, Судді, Старшинам і всьому Полтавському полку. Наказ У розумі ніхто не губить, кого щиро любить. Отже і карати без розуму не доводиться, а тому наказую: зарахувати голову полтавського урядника Гордія Чурая, відрубану ворогами нашими, за голову його доньки Марини Чурай, в пам'ять героїчної загибелі батька і заради чудових пісень, що вона їх складала. Надалі ж без мого наказу смертних вироків не здійснювати. Марину Чурай з-під варти звільнити».

Деякі дослідники стверджують, що козак Іван Іскра, який майже в останню хвилину врятував Марусю, був закоханий у неї. Молодий козак був палким прихильником Богдана Хмельницького. Гетьман, у свою чергу, цинив у ньому чесність, безмежну хоробрість і палку любов до вітчизни. Дізнавшись про засудження коханої дівчини, він негайно подався до Богдана Хмельницького і, користуючись прихильністю гетьмана, врятував Марусю від смерті [27].

Слід також зазначити, що у виданих Академією наук УРСР універсалах Богдана Хмельницького цього наказу немає. Можливо, це був не офіційний документ, а приватне розпорядження полковникові Мартину Пушкареві, копії якого в справах канцелярії Богдана Хмельницького не залишилось, а можливо, оскільки справа була термінова, не було й часу для офіційного оформлення цього документа, і тому гетьман обмежився власноручно написаною грамотою-наказом.

2.3 Становище жінки селянки в сім'ї та суспільстві пізньої середньовічної-ранньомодерної України.

Даних про становище і роль холопок, ремісниць, дружин смердів та інших представниць залежних і напівзалежних соціальних верств Руської держави не так багато, але вони показують, що жінки цих станів також мали права власності на особисті речі та грошові кошти (у феодальному суспільстві після смерті залежної людини його право на земельну ділянку переходили до феодала-вотчинника).

Основні джерела, з яких ми можемо почерпнути дані про правове становище залежних верств населення жінок на Русі в Середньовіччі — Руська Правда [28] та Статут Князя Ярослава про церковні суди [29].

Проаналізувавши законодавство Київської Русі, ми зазначаємо, що воно закріплювало нерівність людей за ознаками статі та соціального стану. Можна стверджувати, що існували норми, які значно відрізнялись від чоловічих. Так, за вбивство жінки покарання суттєво відрізнялось, як за вбивство чоловіка. Проте, винного за вбивство жінки судили тим же ж судом, що і за вбивство чоловіка: стягували грошовий кошт на користь глави держави (віра) та винагороду на користь родичів вбитого (головщина). Проте умови віри були іншими [29].

Роль і становище жінки також можна прослідкувати при аналізі вирішень питань про розлучення, які регулювались Статутом Ярослава. Характерно, що обов'язкове розлучення наступало тільки в разі провини дружини [29]. Важливо, що подружжя невірність чоловіка не давала підстав для розлучення дружинам.

Законодавство Київської Русі було спрямоване, насамперед, на захист заможних жінок. Так, наприклад, клас бояр-землевласників користувався тим привілеєм, що рухоме та нерухоме майно після боярина в разі відсутності синів, могло переходити до його дочок. Смерд, який працював на князівській землі зі своїм інвентарем, міг передавати дочкам тільки рухоме майно, інше ж, тобто ділянка землі та двір, після смерда, який не залишив синів, одержував в спадщину князь [28].

Варто зазначити і те, що згідно зі статутом Ярослава той, хто образив чужу дружину ганебним словом, платить їй «за срам» 5 гривень або 3 гривні золотом, якщо це дружина боярина, а якщо ображена — дружина простого городянина, то їй за сором 3 гривні срібла; той, хто обізвав непристойним словом селянку, «сільську» дружину, платить їй «би резан» [29]. Отже, ця норма вказує на те, що є різниця у грошовому штрафі залежно від соціального становища жінок.

Схожа ситуація регламентована і Руською Правдою, яка передбачає жінкам-рабам лише єдиний обов'язковий випадок визволення. Тільки раба з дітьми, прижитими від пана, по смерті його виходила на волю [32]. Проте, в Законі Судному містилася стаття, яка наказує відпускати на волю раба, в якому хазяїн виколов око чи вибив зуба. Також могла отримати волю осоромлена раба [30].

Також важливо зазначити, що і в Середньовіччі існував традиційний поділ соціальних функцій між чоловіком і жінкою, — це стосувалося всіх жінок, незалежно від їхнього соціального походження. Були сфери суспільного життя, у яких пріоритет належав чоловікам — війни, політика, але існували й області чисто жіночого «панування» — організація економічного життя дому, сім'ї, виховання дітей, сімейні стосунки. «Матріархат» у будинку був ніби балансом «патріархату» в усіх галузях суспільного життя і поза ним.

Новгородські берестяні грамоти, які малюють побут міських сімей за монгольського панування і пізнішого (до XV століття) часу донесли до нас повсякденні турботи жінок того часу. Ми бачимо серед них простих ремісниць, зайнятих вибілюванням зітканого полотна, городянок, що купують то «відерце осетрини», то «маслечко дерев'яне», то тканини, селянок, зайнятих варінням пива з «жита».

Проаналізувавши доступні джерела, спостерігаємо, що жінки-селянки мали найменше прав та були найменш захищені законодавством. Проте, закон завжди відстоював честь тих жінок, які були осоромлені та збездечені.

Розділ III Матріархатні уявлення в українській культурі.

3.1 Жіноче начало в Українській ментальності.

Значний вплив на формування суспільних поглядів стосовно ролі жінки в суспільстві, а також самоусвідомлення жінки як суб'єкту суспільного життя відіграє ментальність народу - глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, що формувалась протягом століть під впливом економічних та політичних умов життя. Менталітет найбільш виразно проявляється у світосприйнятті та типовій поведінці представників певної культури, тому важливо проаналізувати як відображено “жіноче начало” в ментальності українського народу. Це, на нашу думку, є визначальним чинником дієвості та поведінки жінки в суспільстві, а також певних уявлень суспільства про її роль та статус, як в історичній ретроспективі, так і в сучасних умовах. Серйозну проробку проблеми національного, а саме українського характеру отримала у виконаних в другій половині XIX століття працях вчених, що прагнули охарактеризувати особливості українського народу в їх протиставленні народу “московському”. Опис характеру ментальності конкретної історичної спільноти можна знайти в працях істориків і етнографів, що вивчали насамперед специфіку українського побуту (В. Антонович, Ф. Волков, І. Нечуй-Левицький, М. І. Костомаров). Однак, певні підходи до рішення проблеми своєрідного сприйняття жіночого начала в українській культурі з'явилися уже і в наш час, в зв'язку зі зростаючим інтересом до питань вітчизняної етнопсихології. Дослідники української духовності приходять до висновку, що найхарактернішою ознакою української ментальності, як особливого національного складу мислення та почуттєво-образного відчуття, є “кордоцентричність”, емоційно-почуттєвий характер душі. Звідси - українська емоційність, чутливість та ліризм, що виявляються в естетизмі української обрядовості, у прославленій пісенності, у своєрідному м'якому гуморі. Як бачимо, всі ці риси дуже близькі домінуючій психологічній тенденції жінки. Деякі з дослідників обґрунтовують свої судження за допомогою колективного несвідомого. Так, наприклад, А.

Кульчицький вважає, що найхарактернішим архетипом українського колективного несвідомого є тип лагідної, родючої землі, що спирається на віковий досвід існування хліборобського народу з доброю ненькою - землею. Цей архетип позбавляє світовідчуття українця від агресивної активності, формує їх в одному напрямку “ентузіастично-окрашеної м’якої спостережливості”. Здаються важливими положення Б. Цимбалістого про структуру українського сімейного життя як носія традицій у способі сприйняття та осмислення світу. Дослідник стверджує “матріархатний характер української родини”. Вона ідентифікується, головним чином, з матір’ю, наслідуючи типові для жіночої свідомості норми поведінки, характер моралі, принципи життя. Навіть якщо не приймати буквально тези Цимбалістого, які підтримують інші антропологи, що “типові для народу риси характеру виводяться з аналогічних способів поведінки в родинному житті, які панують в даній культурі”, безсумнівно здається те, що уявлення про українську жінку певним чином пов’язане з національною ментальністю, а, таким чином, і з іншими уявленнями, які є невід’ємною частиною українського духовного світу. Б. Цимбалістий йде у своїх твердженнях ще далі і стверджує, що жінка-мати має особливе значення в ментальності українців, що таким є тип нашої суспільності і нашої культури. Тобто українській культурі притаманна матріархатна тенденція. Аналізуючи структуру родинного життя, він вказує на приналежність всієї ефективної влади матері, яка до того ж повністю бере на себе виховання дітей. На думку дослідника, становище в родині жінки, зокрема жінки-матері, є важливим з точки зору формування національної психіки. Вже на рівні звичайних спостережень можна зазначити, що українська жінка активніша, ніж інші, у громадському житті, часом вражає своєю мужністю порівняно з чоловіками. Саме до жінки-матері звернена глибока любов і навіть пієтизм її дітей. Цим висновкам не суперечать відомі нам дослідження світосприйняття давніх киян, особливо ті, в яких підкреслюється жіноча основа українських етнокультурних символів. Навіть Україна найчастіше виступає під цим символом: “Україна-мати”, “Ненька-Україна”, що виражає характер патріотизму як відданості дітей матері. Спільність первісної символіки

визначалась об'єктивними особливостями буття, на що вказує і А. Голан. Можна відзначити звичні асоціації жінок з водою, деревом, амбівалентність деяких жіночих міфологічних образів (Баба Яга - мудрість, підступність; М асляниця родючість, земля і смерть). О. С. Фамінцин вважає богинею небесної вологи Мокош - давнє слов'янське жіноче божество. Цьому ж автору належить висловлена ще в минулому столітті думка про тотожність слов'янської та "італійської" міфологій. Паралелі з богинею Діаною вбачав М. Костомаров в вітчизняній міфології, який вважав, що жіноче міфологічне божество знаходиться майже в усіх міфологіях під різними найменуваннями. У слов'ян Костомаров ототожнює її з Надою і тлумачить як "первоначально воспринимающий зародыш творения женственную силу". Однак, в жіночій міфологічній символіці слов'ян ми бачимо і особливості. М. Костомаров робить особливий акцент на водопоклонінні слов'ян (вода - "первісна матерія жіночої істоти"). "Купання у нас вважається істотною частиною багатьох забобонних обрядів та народних свят", - зауважує він, підкреслюючи важливу роль води як улюбленого предмету поезії. Свідомством тому - велике значення русалок в слов'янській міфології. Завжди зберігалась не тільки пам'ять про них, але й віра в їх існування. Згадаємо русальний тиждень як час, що призначався для святкування цим німфам. Міфема води як носія жіночого начала та загальний принцип притягує увагу сучасних дослідників. В зв'язку з цим цікавим здається звернення Володимира Осипчука до образу риби (яка традиційно співвідноситься з жіночим началом). Він вважає рибу пріоритетним символом для українця в контексті національної ментальності. Можливо, що в більш загальному плані мова йде про певну стадію розвитку міфології слов'янських народів до моменту християнізації. Прокопій Кесарійський, згадаємо, говорив, що слов'яни визнавали єдиного бога, але шанували річки і джерела. Серед особливостей слов'янської міфології - переважає поклоніння стихіям, взагалі явищам природи. Звідси - оживлення і символізація рослинної природи. В зв'язку з цим згадаємо про традиційне співвідношення жінки з природою. Деякі автори відзначають, що в піснях і наговорах російського і українського народів

сонцю частіше приписується жіноча природа в протилежність місяцю, якому переважно приписується чоловіча. Таким чином, жіноче начало нетрадиційно ототожнюється з вогнем і світлом. Про це ж говорить і символічна паралельототожнення жінки-дівчини з калиною. Відомий знавець слов'янської символіки О. Потебня зауважує, що калина стала символом дівчини тому, чому дівчина названа червоною: по єдності основного уявлення вогня-світла в словах: дівчина, червоний, калица. І все ж, як здається, причину особливого стану жінки в родині і своєрідність її рис слід шукати, головним чином, не в своєрідності давніх слов'янських вірувань, а в стійкості останніх. Іншими словами, мова може йти не про наявність особливих уявлень в язичницьких віруваннях українців, а у зберіганні архаїчних поглядів (в тому числі і матріархатних) в подальшій культурній історії українського народу. Дійсно, прояви матріархатних уявлень зустрічаємо в національному фольклорі. За спостереженнями О. Потебні, деякі веснянки нагадують ту казкову ворожнечу чоловіків і жінок, про яку говорив Козьма Пращський” (амазонки). “Малорусские” пісенні вирази, які наводить О. Потебня, вказують на прагнення до рівності в українській родині.

Порівняємо:

“Хто бѣи мене знае жену да супротивную Да и станом мене ровну и умом сверстну”. В билинах наречений шукає собі таку наречену, яка була б йому достойною “супротивницею”, радницею і помічницею, знала би грамоту і “четье-пенье церковное”. Наречена також бажає мати за чоловіка доброго “супротивника”, рівню. В “Південно-руських билинах”, які аналізує М. Грушевський, доволі популярною є тема: сильний богатир або велетень, якого обманує і погубляє жінка, а досить поширеним типом - невдячна і невірна жінка, що в двобої стає на сторону ворога. Княгиня Ольга, що була наймудрішою з людей, славилась за переказами саме за те, що вміла вигадати гідну помсту. Це говорить про усталеність поглядів на жінку як месницю роду і свідчить про зберігання архаїчних поглядів. Жінки супроводжують чоловіків своїх на битви: пісні, зміст яких має відношення ще до часів Володимира, згадують жінок-чарівниць. За свідченням даних пісень, жінки разом з чоловіками брали участь в княжих

бенкетах, похвалялись своєю хитрістю, розумом, сором'язливістю мало в їх бесідах, на передньому плані прояви матеріальної сили. Такі висновки роблять російські історики, що звертались до жіночої тематики в XIX столітті: С. Соловйов, С. С. Шашков, Н. Хлебніков та інші. С. Шашков навіть вказує на “рівноправність слов'янської жінки, її рівносильність з чоловіком”. Цей погляд певною мірою поділяють і сучасні дослідники. “Чоловіки боялись своїх жінок, чекаючи від них брехні, підступництва, зрад і отруєнь”, - підкреслює в своїй статті Володимир Іваницький. Відношення статей розумілись часто як ворожнеча двох родів, до яких належали він і вона. Певна річ, абсолютизувати ці висновки не можна: жінка займала в родині залежне становище. Однак, не можна не помітити і відповідність давньослов'янських поглядів на жінку міфологічним уявленням про неї, чого не було, наприклад, в Стародавній Греції. Зрозуміло, чим далі в давнину, тим більше страху та поваги до жіночого начала. Приблизно з XV століття спостерігаються розбіжності в уявленнях про українських та російських жінок, обумовлені особливостями історичного розвитку і побуту цих народів. Володимир Іваницький вважає епоху “Домострою” зламною для Росії. Розподіл функцій став абсолютним, розподіл прав зробився пустим поняттям внаслідок того, що в одній з сторін не стало ніяких прав, чоловіче й жіноче начало втратили якусь спільну частину (травестійний елемент). Дещо іншу картину спостерігаємо на українських землях. Своє уявлення про жінку-русинку, яка тисячі років творить життя, зцілює людей своєю добротою передають в подібні Богоматері давньоруські майстри іконопису. Помічено, що в культурі українського народу найбільш розповсюдженими були два мотиви: Богоматір Милування - мати, яка пестить дитину, і Оранта (або Панагія) Заступниця, Покровителька. Запорожці понад усе шанували Покрову Богоматір. На іконі із Покровської Січової церкви (Нова Січ 1734— 1745) Покрова боронить козацтво простертим над їхніми чубатими головами святим обручем (рушником). В добу козаччини Богородиця втрачає абстрактний вираз, набуваючи рис земної української жінки. Вона уявляється в національному одязі з орнаментом на фоні золоченого різного рослинного

орнаменту в схемі бароко. Не викликає сумніву, що язичницькі уявлення приєднуються до ушанування Богородиці. В українському фольклорі спостерігаємо ототожнення Богородиці з Роженицею. Пісні в українських обробках про Богородицю ототожнюють її то з дівчиною, то з вдовою.

“Наша Mater Dolorosa є варіантом скорботної удовиці взагалі” - вважає М. Грушевський. Сама організація Запорізької Січі була пов’язана з Богородицею. Історики збігаються в тому, що “у козаків жінки користувались порівняно більшою свободою: жінки козаків були їх помічницями і навіть ходили з ними в походи”. Господарка дому була сильною фігурою. Чоловіки часто були відсутні служба, війна, робота далеко від домівки. Жінка мала певну владу над молодшим чоловічим населенням дому. Жіночий авторитет забезпечувався владою над священним вогнищем та їжею, впливом на дітей, майстерністю в виготовленні одягу і т. ін., тобто жінки мали доволі велику свободу самовиявлення вдома. В спеціальних дослідженнях минулого відбилась та точка зору, що поряд з Січчю форпостом національної державності і самобутності не меншу, а нерідко й більшу роль у формуванні українського характеру відігравало жіноцтво. Патріархальна запорізька республіка існувала в нерозривних зв’язках із волостю, де без внутрішнього гніту, неспотворено розвивалася жіноча складова національної культури. В “Українському історичному журналі” Й. Й. Ролле в публікації “Женщины при Чигиринском дворе во второй половине XVII века” висвітлює роль та значення жінки при резиденції українських гетьманів, її вплив на деякі сторони буття гетьманського двору. Автор зазначає, що суспільне становище жінок в Україні і в Росії в XV і XVII століттях істотно відрізнялося. Якщо жінка в тогочасній Росії, по суті, була затворницею у своїй світлиці, то українка, навпаки, відігравала досить помітну роль у суспільно-політичних подіях. Серед них гарячий відгук знаходили ідеї різних благодійних установ (шкіл, шпиталів, тощо). І хоча для більшості українок, як свідчать багаточисельні дослідження українського побуту, що ведуться майже два століття, домівка і родина були корінними поняттями укладу їх буття, “лада”, спеціалісти підкреслюють активний характер всіх жіночих дій, особливо відзначаючи силу

та енергію українок як в добрих, так і в дурних вчинках. Нерідко траплялось і так, що жінка всупереч звичаєвому праву була номінальним головою сім'ї, відіграючи в ній першочергову роль. Недарма говорили: “Чоловік за один кут хату тримає, а жінка - за три”. Професор Іван Огієнко вбачає зв'язок між становищем українки і етимологією деяких українських слів та виразів. Давнє слово “дружина”, підкреслював історик, яскраво показує становище нашої жінки, те, що вона друг своєму чоловікові, тоді як загальнослов'янське “жена” значить тільки “рождающая”. Історичні дослідження російських вчених в цілому не суперечать висновкам українських істориків і етнографів. С. С. Шашков і В. С. Іконніков зазначають усталеність народних вірувань українців, більш вільне волевиявлення українки в деяких питаннях, особливу поезію її любовних почуттів. Поступово в суспільній свідомості формується особливе уявлення про українку, як про самостійний і незалежний жіночий тип. На початку XX століття можна говорити про такі уявлення як про доволі сформовані і усталені. Зрозуміло, мова не йде про рівноправ'я українських жінок з чоловіками. Тому, твердження Г. Булашева про те, що становище жінки в українській родині вкрай непридатне, не виглядає великим перебільшенням. Той же автор визнає, що дівчина і сестра в народних піснях українців оповиті поетичним димком, а немолода вже жінка, якій підвладні молодші члени сім'ї, зловживає владою, що є однією з головних причин сімейних суперечок. Хоча жіноча тема спеціально ніколи не досліджувалась (виняток складають деякі праці С. Русової та О.Єфименко) в науковій літературі тип української жіночої особистості цікавив багатьох письменників.

Свій погляд на українську жінку, її своєрідне становище в родині висловлювали І. Франко, Т. Шевченко, П. Грабовський, І. Нечуй-Левицький та ін. Хоча їх роботи були переважно публіцистичного і літературного характеру, вони сприяли закріпленню в суспільній свідомості тих уявлень про український жіночий тип, що склались. Більш вільне і рівноправне сімейне становище українки письменники пов'язували з демократичним характером родини в Україні, що здавалось їм важливою особливістю. У вступі до своєї роботи “Ж

іноча неволя в руських піснях народних” І. Франко пише: “Від давніх давен усі вчені люди, що придивлялись до життя руського народу, признавали, що русини поводяться з своїми жінками далеко лагідніше, далеко гуманніше і свободніше, аніж їх сусіди. Свободна воля жінки знаходить тут далеко більше пошанування, ніж, наприклад, у великоросів, в родині жінка займає дуже поважне і почесне становище, бо навіть веде своє окреме (жіноче, домашнє) хазяйство побіч чоловічого і до якого мужик рідко коли мішається. Ніякого важнішого діла мужик не робить без поради з жінкою, бо дуже часто розумна й одважна жінка вміє у всім поставити свою волю супроти мужикової”. Франко розглядає жіночу пісенну творчість, яка відображає різні прояви жіночої неволі як спроби жінок знайти вихід із нестерпного становища. Письменник робить висновок про те, що однією з найсуттєвіших природних ознак української жінки слід вважати вільне, живе чуття, ненадламану, цільну особовість і бажання особистої самоуправності. “Через таке чесне і людське держання, - продовжує І. Франко, - жіноцтво руське мусило й самим своїм характером вийти далеко краще, розвинутіш, ніж це бачимо у сусідніх народів”. Зазначимо, що висновки сучасних дослідників, які звертались до народної творчості, П. А. Будівського і Д. Федоренко в цілому не суперечать спостереженням, зробленим Іваном Франком на основі пісенного народного спадку. Про рівень морально-етичної духовної традиції, пов’язаної з іменем жінки в Україні, можна судити також по жіночих образах в українській літературі (Т. Г. Шевченко, Л. Українка, О. Кобилянська, П. Мирний, Ліна Костенко та інші). Зосереджуючи увагу на жіночому типі в творах Лесі Українки, літературознавці зазначають, що переважаючим в творах поетеси є фігура мужньої, мудрої і лагідної жінки. Деякі дослідники вважають, що в сприйнятті українки відобразилась тенденція до ідеалізації, притаманна українському національному характеру”. “В творах письменників, - зазначає І. Мірчук, - жінки виступають в таких благородних, ідеалізованих образах, що створюється уява, немов би її недоліки слугують не для приниження достоїнств, а скоріше для збільшення її принадності”. Якщо згадаємо, те саме стверджував і М. Костомаров: “Українська жінка в поезії українського народу зображається такою

духовно прекрасною, що і в самому своєму падінні виявляє свою поетично чисту натуру і соромиться свого приниження”. Не викликає сумніву, у всякому випадку, що ідеалізація безпосередньо пов’язує жіночий образ переважно з фігурою жінки-Матері, деякою мірою пом’якшений і романтизований. Така тенденція мала місце і в ХХ столітті, що правильно помітила в своїй статті “Якими нас прагнете?” Олена Теліга, відома українська поетеса. Не випадково бачимо відродження деяких культів, що пов’язують українську жінку з давніми міфологічними персонажами. Особливо це стосується образу Березині, який поринає своїм корінням в матріархально-родинний культ духів-заступників. Міфологічний персонаж культу родючості, вегетативних сил та злаків розкриває тенденцію пов’язання уявлень про жінку в українській культурі з давнім образом Великої Богині - Magna Mater. Символічна структура цього образу виступає в поєднанні рис сили та енергії їй притаманних з м’якою жіночністю та ліризмом періоду романтизму, в ототожненні її з українською Божою Матір’ю. Сучасні дослідження, присвячені проблемам формування та розвитку української нації, як правило, відтворюють традицію сприйняття української жінки, слушно вбачаючи її в особливостях етногенези українського народу, які втілились у поведінці та рисах характеру українки.

3.2 Поява і розвиток гендерної рівності.

Ідея гендерної рівності, яку сьогодні сприймають як невід’ємний атрибут розвинутого демократичного суспільства та правової держави, у своєму розвитку пройшла складний і багатоетапний шлях. Водночас, було б перебільшенням стверджувати, що чинне законодавство, судова й адміністративна практика сучасної України вільні від гендерних упереджень, стереотипів, порушень принципу гендерної рівності. Підтвердженням цього є прийнята 25 січня 2011 р. Парламентською асамблеєю Ради Європи резолюція 12491 **«Становище жінки в Україні»**. У ній, зокрема, йдеться про наявність значних проблем щодо становища жінки і забезпечення гендерної рівності в нашій державі. Така ситуація продовжує зберігатися незважаючи на прийняття ряду нормативних актів, спрямованих на поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільну практику, оскільки необхідне законодавче забезпечення – тільки перший крок у потрібному напрямі. Зрозуміло, воно не змінить одразу і докорінно ситуації. Тільки загальне усвідомлення важливості таких змін може дати позитивні результати. Треба не лише використовувати зарубіжний досвід творення суспільства гендерної рівності, а й максимально актуалізувати здобутки попередніх історичних періодів, які відігравали певну роль у теоретичному осмисленні та суспільній практиці. Можна стверджувати, що ідея поліпшення правового статусу та суспільного становища жінки завжди була, і є, невід’ємною складовою всіх прогресивних ідеологій, теорій, учень, рухів, і, навпаки, все реакційне, ретроградне, безперспективне заперечувало гендерну рівність. Зокрема вважали, що та чи інша сфера суспільного буття «не є жіночою справою», намагалися підвести «наукову» чи релігійну основу під обмежувальні, дискримінаційні стосовно жінки суспільні практики. Ще достатньо багато осіб чоловічої статі, які, за влучною характеристикою Антона Чехова, вважають, що «Отечеству женщина не приносит никакой пользы. Она не ходит на войну, не переписывает бумаг, не строит железных дорог, а запирая от мужа графинчик с водкой, способствует уменьшению акцизных сборов» . Тому подальший розвиток України як демократичної, правової, соціальної держави

значною мірою залежить і від того, як повно і всесторонньо буде утверджуватися в чинному законодавстві, суспільно-політичних та правових відносинах ідея гендерної рівності. Без неї, не викоринивши пережитки патріархальності та тоталітаризму, неможлива побудова відкритого, толерантного, ефективного суспільства. Одним з ефективних шляхів у цьому напрямі є використання здобутків попередніх етапів розвитку української правової думки. Невід'ємним елементом української національної ідеї, духовні основи якої заклав Тарас Шевченко, завжди була ідея несприйняття поневолення жінки, її безправного пригнобленого становища. У творчості, громадській і політичній діяльності провідних ідеологів та лідерів українського національного руху, починаючи від творців Кирило-Мефодіївського братства до засновників першої легальної української політичної партії – Русько-української радикальної партії, знаходимо ідеї необхідності здобуття та забезпечення рівності прав чоловіків і жінок, утвердження права доступу до освіти, до участі в громадському і політичному житті кожної людини, без огляду на її статеву належність. Зокрема, Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліші, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Павлик, Володимир Барвінський внесли свій внесок у становлення і розвиток ідеї гендерної рівності в українській правовій думці. Сьогодні потрібне повноцінне й усебічне утвердження гендерної рівності як необхідного елемента успішного й динамічного цивілізаційного поступу. Зазначимо, що сучасне розуміння гендерної рівності, всіх її складових елементів й механізмів, вироблених світовою спільнотою та закріплених у міжнародно-правових актах, потребує осмислення та адаптації до національних умов відповідно до норм, ідей та засад, вироблених українською правовою думкою на попередніх етапах її розвитку. Без цього навіть найкращі норми та рекомендації залишаться тільки деклараціями, які не наблизять сучасне українське суспільство до втілення в суспільні відносини реальної гендерної рівності. З огляду на це вивчення та актуалізація ідеї рівності жінок і чоловіків яскравими представниками української правової думки попередніх історичних періодів є вкрай необхідне. На особливу увагу в цьому аспекті заслуговує ключова постать

української духовної історії та культури – Тарас Шевченко. Перш ніж розглядати ідею гендерної рівності у творчості Великого Поета, зробимо декілька застережень. Очевидно і зрозуміло, що в часи, коли «Продаєм / Або у карти програєм / Людей... не негрів... а таких / Таки хрещених... но простых», дискримінація жінки не виглядала, навіть для прогресивних людей того часу, особливо гострою, нагальною проблемою. Національне та соціальне поневолення вважали головною причиною жахливого становища кожної людини, без огляду на її стать. Тарас Шевченко є першим в українській правовій думці мислителем, хто звернув увагу на пригноблене становище жінки, незалежно від її соціального походження, національності, майнового стану. Він розмірковував про рівність жінок і чоловіків, про необхідність досягнення такої рівності в суспільному житті. Саме це дає підставу стверджувати про те, що сучасна ідея гендерної рівності, звичайно без вживання самого терміну, якому лише декілька десятиліть, бере свої витoki в творчості Поета. Оскільки Шевченко не був теоретиком права, політичним діячем чи організатором жіночого руху, то в нього немає цілісного викладу бачення шляхів усунення дискримінації жінки. Проте він у своїй поетичній творчості витворив цілісну духовну програму прогресивного руху українського суспільства до свободи і справедливості, невід'ємним елементом якого мала би бути і гендерна рівність. Саме визначальний вплив, який мав Тарас Шевченко на увесь подальший розвиток українства, спричинив, крім іншого, і той факт, що увесь модерний український політичний рух визнавав ідею рівності прав людини, без огляду на її стать, як неодмінний елемент національного визволення і розвитку. Цілісний та всебічний аналіз проблеми становища і статусу жінки у творах Поета започаткував Іван Франко, звернувши увагу, що проблема дискримінації жінки є однією з ключових у поезії Тараса Шевченка. В одній зі своїх праць він зазначив: «Терпіння і кривди людські порушували його все з однаковою силою, чи то були терпіння мужички, гнаної на панщину і лишаючої свою дитину під снопом, чи терпіння молодої княжни, котрої життя знівечив рідний батько, чи генеральші, котру мати продала за генерала, за палати, чи тої жидівочки, котра мститься

криваво на рідному батькові за поругані права люблячого серця. От тим-то, линути цілою душою до всіх страждущих і покривджених, Шевченко найревніших тонів добував із своєї кобзи, коли йшло о представлення неодолимості жіночої. Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би так витривало, так гаряче і з цілою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх права на повне, чисто людське життя, котрий би таким могучим словом бичував усе те, що в'яже, деморалізує і тисне жінчину. Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би представив так високий а так щиро людський ідеал жінки-матері, як се вчинив Шевченко в своїх поемах «Відьма», «Неофіти» і «Марія». Не посвячення своєї людської індивідуальності для чоловіка, але найвище напруження тої індивідуальності для діл милосердя, переможення власних терпінь, забуття власних ураз, де йде о службу високій і піднесеній ідеї – добра загальному, добра людськості – отсе ідеал жінки, який полишив нам у спадщину Шевченко. Тож не диво, що й найвищий дотеперішній здобуток людськості на полі моральнім, велику ідею любові ближнього, сю основну ідею християнства, Шевченко в головній мірі вважав ділом жінчини – Марії, матері Ісусової». Свою габілітаційну лекцію на право викладати у Львівському університеті, виголошену 18 лютого 1895 р., Іван Франко присвятив розгляду поеми «Наймичка». Про глибоке зацікавлення питанням становища жінки у творчості Тараса Шевченка свідчить і нарис, планованої ще у 80-х р. XIX ст. праці Івана Франка «Жінчина-мати в поемах Шевченка», яка з певних причин так і не була написана. Свідченням того, що ця проблематика продовжувала викликати зацікавлення Івана Франка до кінця життя, є його стаття «Шевченкова «Марія», опублікована в 1913 р. Різні аспекти становища та статусу жінки у творчості Тараса Шевченка у своїх працях розглядають також Дмитро Донцов, Іван Музичка, Богдан Стебельський, Софія Рабій-Карпінська, Лука Мишуга, Ася Гумецька та ін. Проте поза увагою цих та інших дослідників творчості Поета залишився правовий бік окресленої проблеми, хоча, на нашу думку, він є надзвичайно важливим і для розуміння світогляду Тараса Шевченка, і для з'ясування генези ідеї гендерної рівності в українській правовій думці. Для того, щоб виокремити

ідею гендерної рівності у творчості Тараса Шевченка, потрібно з'ясувати наступні питання:

- а) як він розуміє роль жінки в суспільному, в тім числі державному та політичному житті;
- б) які подає характеристики становища жінки в минулому, сучасному та перспективі;
- в) які дискримінаційні практики стосовно жінки є найпоширенішими, на думку Поета;
- г) які вбачає способи для поліпшення становища жінки у всіх сферах її соціального буття та перспективи досягнення правової рівності. «Тараса Шевченка, – поета й людину свідомої місії, яку сповняє жінка в народі, тривожить важке життя українського жіноцтва і тому він ставить на перший план проблему української жінки, а зокрема кріпачки, вважаючи її найбільш пекучою, найважливішою серед загального поневолення українського народу. Тарас Шевченко серед загальних кличів про визволення українського народу сміливо висловив вимогу рівних прав жінки. Був це без сумніву перший голос проти поневолення жінки, пониження її маєстату. Гасло визволення жінки підняло в половині XIX сторіччя світове жіноцтво, яке завзято змагається й досі за цілковите зреалізування його в усіх країнах світу» . Для нього питання визволення жінки нерозривно пов'язане з національним і соціальним визволенням. Тут його думка не збігається з поширеною на той час, у тім числі і в середовищі Кирило-Мефодіївського братства, про передчасність формулювання питання про рівноправність жінок. Наприклад, Микола Савич, якого царський режим також звинуватив у належності до Товариства, у своїй записці про емансипацію жінок писав: «Якщо жінки хочуть піднятися до становища і прав чоловіків, вони повинні також піднятися до такого ж ступеню почувань та ідей. /.../ Я думаю, що чоловік ще надто слабкий для звільнення жінки». Наведені слова відображають ставлення до питання рівноправності жінок і чоловіків у середовищі прогресивно налаштованих чоловіків середини XIX ст. Отже, йдеться про заперечення інтелектуальної рівності людей з огляду

на їхню статеvu належність та спробу надати історично існуючим реаліям обмеження доступу жінок до освіти природно зумовленого характеру. З цього закономірно випливає неможливість участі або допоміжна роль жінок у будь-яких соціальних, політичних та державотворчих процесах. Також важливим є момент надання питанню визволення жінок другорядного, вторинного значення, порівняно із соціальним, політичним чи національним визволенням та обумовленість такого визволення готовністю, бажанням чи усвідомленням з боку чоловіків. Ця практика XIX ст., яка й сьогодні ще має достатньо прихильників, була рішуче та однозначно відкинута Тарасом Шевченком. Він ніколи не висловлював зневажливого, зверхнього ставлення до жінки. Жінка в його творах виступає уособленням найвищих чеснот, в тім числі й громадянських, як це відбувається в поемі «Марія», коли саме Ісусова мати після його смерті зберегла й утвердила його ідеали, бо «Брати його, ученики, / Нетвердії, душеубогі, / Катам на муку не дались, / Сховались, потім розійшлись, / І ти їх мусила збирати... / Отож вони якось зійшлись / Вночі круг тебе сумувати. / І ти, великая в женах! / І їх униніє, і страх / Розвіяла, мов ту полову, / Своїм святим огненним словом! / Ти дух святий свій пронесла / В їх душі вбогі!» . Звільнення жінки нерозривно пов'язане з національним визволенням, у боротьбі за яке жінки беруть участь разом і нарівні з чоловіками, як це описано в поемі «Гайдамаки», коли «жінки навіть з рогачами / Пішли в гайдамаки» . Ідеалом майбутнього для Тараса Шевченка є гармонія людських відносин, яка не заперечує природного поділу людей, радості материнства, але не припускає будь-якого приниження людини за соціальною, національною чи гендерною ознакою. «І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі» . Для Тараса Шевченка беззаперечним є факт, що жахливе становище жінки, її дискримінація не має під собою жодних природних підстав, а є винятково наслідком існуючих нелюдських порядків тогочасної Російської імперії. Від цих порядків потерпає жінка і вся Україна. Тому наскрізним у всій його творчості є порівняння України з матір'ю, ототожнення важкої долі України з жіночою долею, гіркий докір чоловікам за втрачену

свободу, за те, що «розковать / Козак сестру свою не хоче, / Сам не соромиться конать / В ярмі» .

Отже, усунення національного і соціального поневолення неодмінно буде сприяти поліпшенню становища жінки. Проте в розумінні дискримінованого становища жінки в суспільстві від найдавніших часів, спрямованих проти неї суспільних практик та усталених архаїчним патріархальним суспільством норм, Тарас Шевченко йде значно далі своїх сучасників у розумінні становища жінки в суспільстві, де домінують і правлять чоловіки. Сімона де Бовуар, досліджуючи суспільство первісних кочовиків, зазначає, що в ньому «породілля почувалася не творцем нового життя, а безпорадною іграшкою темних сил /.../. Жінка не знаходила в материнстві підстав для власного вивищення, для утвердження власного існування». Проте і в пізніші часи античності та раннього християнства, середньовіччя та українського суспільства XIX ст. її доля суттєво не відрізнялася від долі жінки періоду первісних кочових племен, особливо якщо вона завагітніла та народила дитину, не перебуваючи в шлюбі. Для Тараса Шевченка це найбільший і найяскравіший прояв дискримінаційної стосовно жінки. «Надзвичайно зворушлива його особлива любов і пошана до жінок; з найбільшим співчуттям, пройнятий глибоким жалем, ставиться він до тих нещасних дівчат, що внаслідок нерозважної любові стали матерями і, запламовані за це та відштовхнуті короткозорою громадою, мусять терпіти страшні поневіряння». Повна безправність жінки, її залежне від батьків або чоловіка економічне становище є невід'ємним атрибутом правового статусу жінки в патріархальному суспільстві, однаково притаманне всім соціальним групам і верствам. Тому, з одного боку, сім'я для нього це ідилічне поєднання двох люблячих сердець, а з іншого – середовище, в якому панує свавілля, насильство, немає прав на власну думку і власний вибір. При цьому суб'єктом насильства часто виступають батьки або один з них. Безперечно, елементом гендерної рівності є рівність прав осіб, які створюють сім'ю, необхідність вільної згоди кожного з них. Примус з боку батьків, шлюб без згоди дівчини – звична для патріархальної родини ситуація. У поемі «Петрусь» Тарас Шевченко описує

ситуацію, коли дівчину з бідної дворянської сім'ї видали заміж за старого багатого генерала, що, зрештою закінчилося трагедією для них обох. Він усвідомлює безвихідність такої ситуації, в якій може опинитися кожна дівчина, батьки якої вирішать видати її заміж, не отримавши на це згоди. Безвихідність подібної ситуації полягає в тому, що вона не має ні правових, ні економічних, ні жодних інших можливостей не скоритися волі батьків, тому в подібній ситуації єдине, що може порадити їм Поет, це: «Моліте Господа, дівчата, / Моліте Господа, щоб мати / І вас отак не завдала / За генерала, за палати / І вас отак не продала». Тарас Шевченко переконаний, що гендерна нерівність зумовлена не тільки соціальними та національними чинниками. Колосальним гальмівним чинником в утвердженні гендерної рівності, або, принаймні, поліпшенні становища жінки є суспільна свідомість, що творить «структури примусу, які заохочують групову залежність, що базується на таких факторах, як національні, расові, класові, гендерні, вікові і сексуальні пріоритети». Поет добре усвідомлює, що зміни в становищі жінки у суспільстві можуть відбуватися тільки після того, як почнуть відбуватися зміни у суспільній свідомості. Тільки після того, як суспільство перестане цькувати того, хто, на його думку, порушив певні засади цього суспільства, які є зазвичай історично минушими, а то й реакційними, може змінитися і становище окремого індивіда, і всього суспільства загалом. Пригнобленість в одному аспекті не робить пригнобленого гуманнішим і співчутливим до пригнобленого в іншому аспекті. Кріпаки, перебуваючи під соціальним гнітом, були не менш жорстокими і безкомпромісними у ставленні до дівчини-покритки, ніж представники інших соціальних груп. Гуманізація суспільства може відбутися тільки через усвідомлення необхідності такої гуманізації. Саме в цьому Поет вбачає свою місію і свою можливість впливу: «Неначе ворон той летячи / Про непогоду людям кряче, / Так я про сльози, та печаль, / Та про байстрят отих ледачих, / Хоть і нікому їх не жаль, / Розказую та плачу. / Мені їх жаль!.. Мій Боже милий, / Даруй словам святую силу – / Людськеє серце пробивать, / Людськії сльози проливать, / Щоб милость душу осінила, / Щоб спала тихая печаль / На очі їх, щоб стало жаль / Моїх дівчаток,

щоб навчились / Путями добрими ходить, / Святого Господа любить / І брата миловать...». Час та державно-правові умови, в яких довелося жити і творити Тарасу Шевченку, унеможливлювали навіть теоретичне осмислення базових складових сучасного розуміння гендерної рівності, як от: рівність політичних прав, доступність освіти, право на вільний вибір професії, рівність в оплаті праці тощо. Адже архаїчне, аграрне суспільство з феодально-середньовічними державними інституціями не знало ні політичних прав, ні вільного вибору професії для чоловіків (для дворянства – по суті, безальтернативна військова служба, для кріпаків – сільська праця, нечисленні винятки тільки підтверджують правило), не кажучи вже про жінок, ні ринку праці. За цих умов основною формою соціального, громадського, економічного життя індивіда є сім'я. Саме в сім'ї відбувалася самореалізація людини, тут вона знаходила підтримку та соціальний захист. Через сім'ю формувався і соціальний статус людини. Тому закономірною є така увага до інституту сім'ї у творах Поета. Саме на цьому в аналізі «Марії» наголошує Іван Франко: «Основою суспільності, на думку Шевченка, є сім'я – така і в тій формі, в якій вона задержалася в українських хуторах і селах, не здеморалізованих ще посторонніми силами. Сімейне життя, патріархальне і сумирне – то найбільша святість. Нарушення тої святості, вилом, зроблений в гармонії сімейного життя, се найтяжчий гріх, що вимагає дуже основної експірації. Можна сказати, що на всі хиби і лиха тодішньої передреформаційної суспільності російської Шевченко дивиться крізь призмат святості сім'ї. Робота на панщині, визискування, неправда чиновницька і судова, податки і здирства – все те в світогляді Шевченка займає, без порівняння, менше місце, як пониження людської гідності, якої головним і найтипівішим виразом у нього є пониження жінчини, зрада і наруга над дівчиною, якій таким робом назавсідги видбирається можливість легального сімейного життя. З того погляду він остро нападає на солдатчину, нападає й на кріпацькі порядки, що давали можливість панам розпоряджуватися душами селянськими, як худобою». Сім'я для жінки була ще й джерелом радості від материнства, незахмареного боротьбою за виживання та людським осудом. Мати посідає у творчості Тараса

Шевченка особливе місце, та й Україну завжди він сприймав як матір. Із зазначеного випливає, що зародження ідеї гендерної рівності в українській правовій думці потрібно пов'язувати з творчістю Тараса Шевченка. Саме він вперше звернув увагу на дискримінацію жінок не тільки за соціальною, національною, релігійною, а й гендерною ознакою. Це проявлялося передусім у повній безправності, громадському осуді та зневазі до жінки, яка народила дитину, не перебуваючи у шлюбі, та у запереченні права дівчини на шлюб за власним вибором. Для Поета важливе звільнення жінки, забезпечення їй рівних прав у всіх сферах суспільного життя, оскільки її пригноблене становище зумовлене не природними відмінностями між статями, а історично сформованими суспільно-політичними умовами, в яких більшість людей є безправними. Жінки можуть і повинні брати участь у суспільних змінах, спрямованих на гуманізацію суспільства та його прогресивний розвиток. Творчість Тараса Шевченка мала визначальний вплив на подальше утвердження і розвиток ідеї гендерної рівності в українській правовій думці.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що жінка відігравала важливу, але неоднозначну роль у суспільному та сімейному житті України в пізнього Середньовіччя – Ранньомодерному часі. І це певним чином сприяло національно-культурному і духовному відродженню України.

Викладений вище матеріал дозволяє стверджувати: українські жінки не зважаючи на всі умови, що були досить важкими завжди віддавали себе сім'ї та служінню рідному краю. І вже з перших років нашої державності жінка мала безпосередній вплив на її формування.

Середньовіччя — час відродження української духовності. До цього постійно докладали рук і українські жінки. Одним із напрямів діяльності жінок, зокрема шляхетського походження, була фундація і відкриття освітніх закладів; опіка над братствами, лікарнями, притулками для немічних і сиріт.

Важливо зазначити, що попри високе становище у суспільстві, жінки в Середньовіччя – Ранньомодерному часі часто піддавались насильству і нерозумінню з боку своїх чоловіків. В такому випадку на їх допомогу ставала власна хитрість, гострий розум, сміливість і відвага.

На наш погляд, частим явищем було і почуття чистого кохання між жінкою і чоловіком. В такому випадку пара проявляла себе як зразкова сім'я, де не було місця непорозумінню, сваркам, розлученням і розділенням майна.

Щодо правового становища жінки в Середньовіччя – Ранньомодерному часі, то воно було на порядок нижчим, аніж становище чоловіка. І кримінальне та шлюбно-сімейне право, як бачимо, часто обмежувала права жінок, проте розширювало їх обов'язки. При цьому, варто згадати, важливу роль грало походження жінки. І очевидним є те, що права заможних жінок часто були ширшими, ніж права біднячок.

Проте, ознайомившись з історіографією щодо даної тематики, розуміємо, що жінка як суспільний та політичний діяч є недооціненою сучасними істориками. Адже куди частіше в популярних історичних матеріалах можна зустріти чоловіка

як сильного, мужнього захисника Вітчизни, аніж жінку, ту, яка не тільки постійно була поряд, давала чоловіку підтримку і взаєморозуміння, а й сама в разі якоїсь екстремальної ситуації могла звитязно обороняти і мститись за сім'ю та країну.

Але попри обмеженість зі сторони законодавства, жінки Середньовіччя в майнових, сімейних і суспільних правах, все ж були наділені певною самостійністю, романтикою та героїзмом. Та порівняно менша пригніченість української жінки в сім'ї, її рівноправність з чоловіком у вихованні дітей і веденні домашнього господарства, освіченість ще довго були основними чинниками прихильного ставлення до неї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левицький О. Сім'я і побут українців в XVI ст. // На переломі: друга половина XV – перша половина XVI ст. / Упор. і передм. О. В. Русиної. — К., 1994. — С. 193; 197; 196; 205; 199; 218.
2. Старченко Н. Шлюбна стратегія вдів і кілька проблем навколо неї (шляхетська Волинь кінця XVI ст.) // Київ. Старовина. — 2001. — № 1 (337). — С. 42; 59; 21-22.
3. Ворончук І. Подружні зради як наслідок практики укладання шлюбів в Україні в XVI–XVII ст. (на матеріалах ранньомодерної Волині) // Соціум: Альманах соціальної історії. — К., 2006. — Вип.6. — С. 197.
4. Гримач М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія). — К., 2000.
5. Ефименко А. Южная Русь. Очерки исследования и заметки. — СПб., 1905. — Т. 1. — С. 258.
6. Кудринский Ф. Цеховые братства в местечке Степани // Киевская Старина. — 1890 — № 7 — С. 99.
7. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1995. — Т. VIII. — Ч. III. — С. 181.
8. Грабовецький В. В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст. — Л., 1966. — С. 218–236.
9. Українські грамоти XV ст. — К., 1965. — С. 35; 56–57; 28.
10. Гуревич А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. — М., 1989. — С. 250.
11. Волинські грамоти XVI ст. — С. 166, 139; 90.
12. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. — М., 1984. — С. 228–247.
13. Старченко Н. П. Публічність як домінанта культурної традиції (Волинь другої половини XVI століття // Mediaevalia Ukrainica ментальність та історія ідей. — К., 1998. — Т. V. — С. 73.

14. Левицький О. Єзуїтська преподобиця // Дерево пам'яті. Книга українського історичного оповідання. — К., 1990. — Вип. 1. — С. 460.
15. Ерусалимский К. История одного развода: Курбский и Гольшанская // Соціум — К., 2003. — Вип. 3. — С. 174.
16. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. / Підготував до вид. М. Бойчук. — К., 1965. — С. 50.
17. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року. — С. 317.
18. Ворончук І. «Dobra zona godna mezowi Korona» (до історії подружніх стосунків Катерини Острозької і Томаша Замойського) // Київська старовина, 2002. — № 6.
19. Ісаєвич Я. Д., Федорів О. Р. Сімейний побут. Становище жінки. — С. 142.
20. Грушевський М. Історія України-Руси. — Т. VI. — С. 316.
21. Балашов Д. Эпос и история / Д. Балашов // Русская литература. — 1983. — № 4.
22. Боплан Г. Л. де. Опис України / Г. Л. де Боплан [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/boplan/opys.htm#divch>.
23. Глоба Л. Культурно-історичні традиції жіночої освіти в Україні / Л. Глоба // Проблеми загальної та педагогічної психології. — 2010. — Т. XII. — Ч. 2. — С. 63–67.
24. Долгов В. Быт и нравы Древней Руси / В. Долгов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/143254/Dolgov_Byt_i_nravy_Drevneii_Rusi.html.
25. Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.l-ukrainka.name/>.
26. Ісаєвич Я. Історія української культури / Я. Ісаєвич [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/istkult2/ikult2.htm>.
27. Кауфман Л. Маруся Чурай / Л. Кауфман [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mamajeva-sloboda.ua/publ.php?id=139>.

28. Руська Правда (Коротка та Просторова редакції) // Хрестоматія з історії держави і права України у 2-х т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. В. Д. Гончаренка. — К., 1997. — Т. 1. З найдавніших часів до початку XX ст. — С. 27–39.
29. Статут князя Ярослава про церковні суди: (Просторова редакція). — С. 41–45.